

Universitat de Girona

TREBALL DE FINAL DE GRAU

**EL POBLAMENT DEL NORD-EST PENINSULAR DEL 218 aC FINS L'ANY
27 aC. UN ESTAT DE LA QÜESTIÓ A CATALUNYA.**

Alumne: Albert Guevara Molina

Tutor: Josep Burch Rius

Universitat de Girona

Curs 2016/2017

A la meva mare Maria Teresa.

Agraïments

El treball de final de grau és sempre una tasca important i difícil. No només per ser l'obra que culmina el grau sinó també pel temps i la dedicació que suposa. Així doncs, per a la seva elaboració es fa imprescindible l'ajuda de diverses persones que contribueixin a millorar-lo. En aquest sentit he d'agrair l'ajuda del meu tutor de treball de final de grau, Josep Burch Rius, en la correcció, la recerca bibliogràfica i altres idees i consells que m'han ajudat en gran mesura a redactar-lo; a tot el personal del MAC-Girona per aportar-me tota la bibliografia necessària; a Sergi Borrell i Judit Llorà per l'enorme dedicació i paciència en la configuració de les imatges i els mapes que conformen el present estudi; a Jordi Principal i Carles Padrós per l'atenció i ajuda rebuda en els capítols que he dedicat a les estructures militars; donar les gràcies també a Gisela Sánchez per la cessió de bibliografia i articles, entre els quals hi havia el seu treball de final de grau. Per últim, agrair la predisposició de Pere Castanyer, a l'hora de resoldre'm dubtes respecte els resultats de les darreres excavacions a Empúries i a Josep Maria Nolla per la cessió d'imatges i la informació que m'ha proporcionat mentre realitzava aquest treball.

Índex

1-Introducció	6
2-La romanització de Catalunya	9
2.1: Fase 1: (218 – 195 aC)	9
- 2.1.1. El poblament indígena	9
- 2.1.2. Creació de bases logístiques militars: Empúries i Tarragona	11
- 2.1.3. Els primers campaments itinerants a Catalunya	14
- 2.1.4. L'abandonament d'alguns poblats ibèrics	15
2.2: Fase 2: (194 aC- 80 aC)	18
- 2.2.1. Creació i reassentament d' <i>oppida</i>	18
- 2.2.2. Les cases de camp indígenes	19
- 2.2.3. Els primers establiments rurals d'estil itàlic	20
- 2.2.4. Establiments de caire militar i control del territori	21
- 2.2.5. Creixement i evolució de les principals bases logístiques: Empúries, Tarragona i Ca l'Arnau	23
2.3: Fase 3: (80 aC-27 aC)	27
- 2.3.1. L'abandonament majoritari dels <i>oppida</i> i els assentaments rurals indígenes . . .	27
- 2.3.2. Les primeres <i>uillae</i>	28

- 2.3.3. Fundació de les primeres <i>ciuitates</i>	28
- 2.3.4. Abandonament d'estructures militars	32
3. Conclusions	34
Bibliografia	37
Annexos	46
I. Plantes	46
II. Mapes	63

1. Introducció.

En els darrers anys s'ha posat un especial èmfasi en analitzar tot el procés de romanització que es va dur a terme al nord-est peninsular, i que va comportar, a grans trets, l'abandonament de les formes de poblament indígenes, per donar pas a una dinàmica d'assentament plenament integrada al model romà.

Després d'analitzar detalladament els models d'assentament durant els dos segles que transcorren entre el 218 aC i el període augustal, volem resoldre diverses qüestions: s'establiren campaments púnics al nord-est de la península Ibèrica durant la Segona Guerra Púnica? Si és així, on se situaven en relació els campaments romans? S'abandonaren assentaments ibèrics després de la repressió catoniana o bé n'hi hagueren d'altres que seguiren en actiu i fins i tot experimentaren un auge? Succeeix el mateix amb les cases de camp indígenes? Com eren aquests establiments rurals? A partir de quin moment trobem els primers establiments rurals d'influència itàlica? Com eren i on es localitzaven les primeres *uillae*? Van conviure aquestes *uillae* amb els petits vilatges indígenes? És a partir del segle I aC quan hem de situar la fundació de les primeres *ciuitates*? On se situaven les primeres *ciuitates* i per quins motius? Quan i per què s'abandona el sistema d'assentament rural indígena?

En resum, l'objectiu del present treball no és altre que el de conèixer el poblament i les dinàmiques d'assentament que es van donar al nord-est peninsular entre el 218 aC i el 27 aC, incidint sobretot en la situació dels primers campaments estacionals durant la Segona Guerra Púnica, en el procés d'abandonament i reassentament que experimentaran alguns *oppida* ibèrics, en la transformació dels establiments rurals indígenes fins a trobar els primers establiments de caire itàlic i finalment en la fundació de les primeres *ciuitates* amb tot el que aquest fet comporta.

La romanització a casa nostra va portar molts canvis, tant a nivell social com econòmic, que no són fàcils de detectar. Aquest és un dels motius pels quals hem decidit focalitzar el nostre estudi en els canvis que es van produir en el poblament del segle II a l'I aC. Tanmateix, el temps i l'extensió permesa en aquest treball tampoc ens permetia fer un estudi molt ampli. Aquests són els motius pels quals hem acotat el nostre territori d'estudi

al nord est de la península Ibèrica, on una part important dels territoris pertanyen a l'actual Catalunya, essent conscients de que no existia aquesta divisió territorial en època antiga.

Aquest serà un estudi estrictament bibliogràfic, de manera que recopilarem articles i treballs que han tractat aquest tema analitzant la interpretació que se'n dona. Amb aquesta recerca bibliogràfica esperem resoldre les qüestions plantejades.

Podem constatar que la major part d'estudis sobre poblament són de caire local mentre que les obres que ens ofereixen una visió de tot el conjunt analitzat són més escasses.

Altrament, per estudiar aquest tema, hem cregut necessari establir una periodització d'aquest procés en tres fases. Vegem breument en que consisteixen aquests tres períodes. El primer va del 218 aC al 195 aC. El 218 aC és l'any en que, per primer cop, un exèrcit romà encapçalat per Gneu Corneli Escipió, va desembarcar a la península Ibèrica. Aquesta acció s'ha d'entendre dins el context bèl·lic de la Segona Guerra Púnica, com a resultat d'una maniobra pensada per bloquejar el subministrament de recursos a l'exèrcit d'Annibal que marxava en direcció a Itàlia. El 197 aC, ja finalitzada la Segona Guerra Púnica, Hispània es va dividir en dues províncies (la Citerior i la Ulterior), un fet que a grans trets, va provocar una gran revolta indígena que agrupà, entre d'altres, diversos pobles del nord-est peninsular. Per posar fi d'una vegada per totes a aquesta inestabilitat, el senat de Roma decidí enviar a un dels seus dos consols, en aquest cas Marc Porci Cató, que acabà amb tota la resistència indígena a les proximitats d'Empúries l'any 195 aC.

La segona etapa va de l'any 195 aC fins els anys 80 del segle I aC. Fins aquests darrers anys, l'extrem nord oriental de la península havia estat un territori controlat per Roma i servia com a base pels primers campaments d'hivern per a proveir a l'exèrcit que avançava cap a l'interior de la vall de l'Ebre. És el període en el qual es consolidà el domini romà en aquest territori.

La tercera etapa transcorre del 80 al 27 aC, quan s'inicià un procés de fundació de ciutats de nova planta erigides a la plana o arran de costa que controlaven els principals eixos de comunicació per terra i mar. Al llarg d'aquest període s'anà consolidant el model de *ciuitas*

a la vegada que s'establiran les primeres *uillae*. De manera que a l'any 27 aC, punt d'inici de l'alt imperi, el procés de romanització ja s'haurà consolidat plenament a casa nostre.

2. La romanització a Catalunya.

2.1. Fase 1: (218 aC-195 aC).

En aquest moment, el nord-est peninsular estava immers en la Segona Guerra Púnica, això va implicar que el poblament canviés respecte els segles anteriors, ja que per primer cop documentem edificis, com són els campaments militars, construïts i dissenyats *ex professo* pel conflicte bèl·lic. Alguns autors han assenyalat que aquest període va suposar un gran daltabaix per a les comunitats indígenes, les quals, van formar part, directa o indirectament, d'un conflicte de gran abast, que no tenia res a veure amb qualsevol altre conflicte bèl·lic precedent (Olesti, 2010, 13). Acabada la Segona Guerra Púnica, hi hagué un moment d'instabilitat encapçalat per les revoltes ibèriques. Un fet que motivà de nou la intervenció militar romana en aquest territori. Vegem a continuació com estava repartit el poblament en aquesta primera etapa.

2.1.1. El poblament indígena.

Generalment la població indígena es dedicava a l'explotació agrícola i ramadera del territori del seu entorn des dels assentaments ibèrics (*oppida*). Aquests, al seu voltant estaven complementats per petits establiments rurals dispersos en el territori (Burch, *et al.*,(b) 2010, 27). Al mateix temps, també podia haver-hi centres, com els tallers ceràmics o metal·lúrgics, dedicats a la producció d'objectes (Olesti, 2000, 56).

Un sector notable de la població indígena es concentrava en *oppida*, els quals estaven situats en diversos punts geogràfics com penya segats, promontoris de plana o punts muntanyosos de més alçada. Gaudien d'una bona visibilitat (controlant el territori més pròxim i les vies de comunicació), eren fàcils de defensar i estaven protegits en la majoria de casos per una muralla que satisfieia les necessitats defensives del moment. Al mateix temps, aquests assentaments s'ubicaven en les proximitats de fonts de recursos com el mar, cursos fluvials, planes, mines, etc. (Burch, *et al.*,(b) 2010, 27).

Sovint, a poca distància d'aquests establiments hi havia sitjars destinats a la manutenció d'un *oppidum* com el que es va posar al descobert al Bosc del Congost a Sant Julià de Ramis, que estava estretament lligat al *oppidum* ibèric, de *Kerunta (Nolla, 2007, 187),

que es troba situat al costat de l'església dels Sants Metges, o com Can Bartomeu respecte del nucli urbà de Burriac a Cabrera de Mar (Olesti, 2010, 19).

S'ha assenyalat també la presència de sitjars fortificats (Olesti, 2010, 19) com el Turó del Vent, Sant Esteve d'Olius o Sant Miquel de Sorba, que s'haurien bastit per la inseguretat que va generar en aquest territori la Segona Guerra Púnica o les revoltes indígenes posteriors .

Alguns autors (Santacana i Sanmartí, 2004, 59-63) han establert una jerarquització d'aquests assentaments, de manera que en determinats territoris existiria una gran capital indígena, com el cas del Puig de Sant Andreu (Fig. 4) i l'Illa d'en Reixac a Ullastret (Baix-Empordà) en relació a altres assentaments de menys entitat. Fonamenten la seva classificació en les dimensions que ocupa cada nucli indígena i en l'urbanisme que els defineix.

Tanmateix, a l'interior dels *oppida* ibèrics també hi havia una jerarquització sobre la disposició dels habitatges que segurament és un fet que provenia de l'Ibèric Antic i Ple. En aquest moment, a finals del segle III aC localitzem grans casalots, situats *intra muros*, els quals consten de diverses estances i patis i probablement d'un segon pis. Uns dels exemples més clars s'han localitzat a Ullastret i al Mas Castellar (Pontós) (Burch, *et al.*, 2010, 92). En ambdós casos, els habitatges semblen pertànyer a unes elits que s'enriquieren fonamentalment amb el comerç del gra i altres productes agrícoles o ramaders, practicat amb la veïna *Emporion*. De fet, en el cas de Mas Castellar, l'organització interna de les dues cases, amb un pati davant l'entrada principal que organitza les estances, denota una certa influència hel·lenística. Després del 195 aC aquests dos establiments seran abandonats (Martin, 2007, 94 i 95 i Asensio, Pons i Fuertes, 2007, 127-129).

Al mateix temps i estretament relacionats amb aquests *oppida*, trobem petits establiments rurals disseminats per les planes, la majoria dels quals també es dedicaven a l'explotació agrícola i ramadera del territori. A la franja litoral s'ubicaven espais dedicats a la pesca o, en zones boscoses o muntanyoses, a l'explotació forestal. Es tracta en molts casos de vilatges o cases isolades de caire familiar construïdes amb sòcol de pedra i tova. Com en els *oppida* ibèrics, el seu excedent agrícola es dipositava en sitges tot i que també podria

haver-hi magatzems en alçada que no coneixem amb tant de detall. Tanmateix les sitges són les estructures que més s'han conservat fins avui i de les quals en podem extreure més informació, molts cops indirecte, sobre els assentaments rurals d'aquest període. A tall d'exemple, s'ha localitzat el sitjar dels Escalers (Sant Julià de Ramis) amb restes de material constructiu en els nivells d'obliteració de diverses sitges associades a un establiment rural pròxim del qual no n'ha quedat cap estructura (Burch i Sagrera, 2009, 255). No obstant això, als jaciments de Can Bonells (Santa Maria de Merlés), Fondo Roig (Cunit) (Fig.1) i les Guàrdies (el Vendrell) s'han posat al descobert restes d'habitatges rurals i ens confirmen que, almenys des del segle IV aC, se segueix aquesta dinàmica d'assentament (Jàrrega, 2000, 274-275).

Associats als sitjars, freqüentment es localitzen altres estructures negatives com rases o forats de pal que ens indicarien la presència d'estructures adjuntes típiques d'un vilatge rural com corrals i tancats pels animals, cabanyes domèstiques, coberts, etc. S'ha discutit si molts d'aquests assentaments serien estacionals, habitats només en èpoques d'abundant activitat agrícola, o bé serien establiments permanents (Burch, *et al.*, (a), 2010, 91). Aquesta forma d'organitzar el territori sembla mantenir-se fins la fundació de les primeres vil·les romanes durant la primera meitat del segle I aC.

Finalment podríem assenyalar la presència de torres exemptes, que estarien hipotèticament lligades als poblats ibèrics. De fet, Titus Livi (22,19) esmenta que la península Ibèrica és una zona amb abundants talaies. No obstant això, no és una cita massa precisa i un assentament ibèric encimbellat, bé podria haver funcionat com a talaia. Per tant, cal ser prudents amb aquesta hipòtesi ja que no trobem cap torre aïllada d'aquest període.

2.1.2. Creació de bases logístiques militars: Empúries i Tarragona.

Fins ara hem tractat el poblament indígena. Anem a analitzar ara aquelles estructures que han estat planificades per un centre de poder forà.

Amb l'inici de la Segona Guerra Púnica els cartaginesos, liderats per Anníbal Barca, després d'arrasar Arse (Sagunt) el 219 aC (Livi, 21, 7-15), van emprendre una llarga

marxa a peu fins a Roma intentant evitar el conflicte armat directe. Però inevitablement, quan van penetrar a Itàlia a través dels Alps es van trobar amb l'exèrcit romà sobre el qual van obtenir victòries com la de la batalla del riu Ticino o la del riu Trebia, ambdues el 218 aC (Livi, 21, 39 i 48). El senat de Roma força preocupat per aquestes derrotes va decidir jugar una última carta. Per una part a Publi Corneli Escipió, després de la seva expedició fracassada a *Massalia* (Marsella) l'enviaren al nord d'Itàlia per combatre l'exèrcit cartaginès d'Anníbal i acabar amb els gals revoltats (Livi, 21, 32, 5) i per l'altre, enviaren a Gneu Corneli Escipió a la península Ibèrica (Livi, 21, 40, 3-5) amb un exèrcit format per dues legions més un bon contingent de tropes auxiliars. Aquest darrer, va desembarcar el 218 aC a *Emporion* (Livi, 21, 60, 1-2). El seu objectiu era tallar qualsevol ajut que es pogués proporcionar a l'exèrcit cartaginès que es trobava a Itàlia i per altra banda combatre i ocupar les possessions cartagineses a la península Ibèrica, tal i com ens esmenten les fonts (Livi, 21, 32, 3-5). Tradicionalment s'ha associat aquesta maniobra militar a l'inici de la conquesta d'Hispania.

Gneu Corneli Escipió es trobava en un territori força desconegut. Per tant, el primer que procurà és guanyar-se l'amistat dels pobles locals, sobretot els més costaners, fins arribar a l'Ebre per a que el poguessin proveir tant de tropes com queviures (Livi, 21, 60). En aquest mateix any i després de vèncer a *Kissa*, indret molt proper a Tarragona, Escipió establí el seu primer campament d'hivern (*castra hiberna*) a *Tarraco* (Tarragona), a la part més alta de la ciutat, mentre que *Emporion* va esdevenir un punt clau de desembarcament de tropes i recursos destinats a la manutenció de l'exèrcit. No sabem del cert -per què les fonts no ens ho detallen explícitament- si a Empúries hi hauria un campament per allotjar hi tropes. En tot cas cal tenir present que un campament d'aquest període fet majoritàriament de materials peribles com fusta i terra, difícilment hauria deixat cap resta immoble mentre que només ens restarien els elements mobles com la ceràmica o el ferro. No obstant això, és innegable que el port d'Empúries es trobava en un indret molt favorable per a establir-hi una base d'operacions militars. Recentment s'ha demostrat que el port emporità se situava immediatament al sud de la desembocadura del Ter i el Fluvià, envoltat per maresmes (Montaner, *et al*, 2014, 42-48). Els dos cursos fluvials eren perfectament navegables i connectaven les immediates terres de l'interior amb les regions costaneres. Els motius pel qual Escipió va decidir establir el seu primer campament «estable» a Tarragona no els sabrem mai del cert. Tot i que podem pensar que va preferir instal·lar-lo a Tarragona per la seva proximitat amb el front de guerra i per la seva bona

situació geoestratègica en relació al teatre bèl·lic (Sánchez, 2016, 78). Dóna la sensació que el port emporità servia com a base logística de rereguarda, mantenint contínuament el tràfic comercial amb Tarragona, amb el material necessari per a les campanyes que l'exèrcit desenvolupava a l'Ebre (Hernández, 2003, 54 i Ruiz de Arbulo, 2015). Segurament Empúries també concentrava bona part dels excedents agrícoles que es generaven a la plana empordanesa i selvatana (Hernández, 2003, 55 i 56 i Burch , *et al.*, (b), 2010, 95). La producció cerealícola de les planes litorals fou bàsica per alimentar a l'exèrcit en les seves successives campanyes (Revilla i Santacana, 2015, 56-57) ja que el transport marí no sempre assegurava que la càrrega arribés sencera al port desitjat, degut principalment a les inclemències meteorològiques i a la pirateria (Sánchez, 2016, 68-69). Per tant, calia controlar els centres de poder indígenes que, al mateix temps, controlaven l'excedent agrícola dels territoris que dominaven. D'aquesta manera l'exèrcit italià assegurava un aprovisionament de gra ràpid i eficient. Aquestes bases logístiques comptaven amb espais d'emmagatzematge bé en sitges subterrànies, bé en magatzems a l'aire lliure anomenats *horrea* (Castanyer, Santos i Tremoleda, 2015, 116 i Mar, *et al.* 2012, 116). Malgrat tot, a Empúries, més enllà de la Neàpolis grega, no disposem de cap estructura d'aquest període cronològic que ens permeti associar-la a un campament romà. Caldrà esperar a mitjans del segle II aC.

L'establiment d'aquest primer centre d'operacions a Tarragona disposava d'una muralla conformada per grans blocs de pedra local, reforçada amb torres quadrangulars. Malauradament d'aquest campament primigeni només en resten alguns panys de muralla, sobretot a la part septentrional de la ciutat (Mar, *et al.*, 2012, 55-67). Pel que fa a l'interior del recinte emmurallat, no s'ha conservat cap estructura significativa, únicament s'ha argumentat que el conjunt podria estar organitzat en terrasses, per salvar el desnivell del promontori, tal i com podrien demostrar els murs megalítics trobats al carrer Merceria (Mar, *et al.*, 2012, 104).

Pel que fa a la zona portuària de *Tarraco*, deuria experimentar algunes reformes durant la Segona Guerra Púnica, en ser un dels principals punts de desembarcament de tropes a la península Ibèrica (Mar, *et al.*, 2012, 180). Malauradament d'aquest període no se n'ha conservat cap resta.

Aquest indret ofereix unes condicions geoestratègiques òptimes: el primer campament romà se situava al punt més alt d'un puig a poca distància de l'antiga línia de costa, amb un bon punt d'ancoratge, i amb un domini excel·lent dels territoris propers, es trobava a tocar de la Via Heraclea, a una distància prudent de l'Ebre -que era el front de guerra en aquells moments- i en un encreuament de camins on hi havia un brançal de la Via Heraclea que es dirigia cap a l'interior de la península Ibèrica seguint el curs de l'Ebre (Sánchez, 2016, 78-79). Com veurem més endavant, *Tarraco* fou una base d'operacions clau per la conquesta de l'interior de la península Ibèrica a través de l'Ebre. Cal esmentar que en el moment de bastir aquest campament, ben a prop ja hi havia un poblat ibèric situat en un petit promontori arran de mar vora la desembocadura del Francolí (Fig.5). S'ha identificat aquest *oppidum* ibèric amb la ciutat de *Kesse*, la capital dels cerssetans i lloc d'encunyació de les monedes ibèriques amb la llegenda *Kesse*. No hem de confondre *Kesse* amb *Kissa* ja que aquest darrer nom l'hem de relacionar amb el campament cartaginès que es va establir a prop de Tarragona (Ruiz de Arbulo, 2015, 134).

2.1.3: Els primers campaments itinerants a Catalunya.

Relacionats amb el campament principal de Tarragona, per tant en un moment immediatament posterior a la seva construcció, hem de situar diversos campaments provisionals de campanya ubicats a la riba nord de l'Ebre la construcció dels quals responia a moments puntuals de reunió de tropes o d'hostilitats imminents. Generalment s'identifiquen per les restes materials com monedes, armes de ferro, projectils de fona i ceràmica. En aquest sentit podem esmentar el campament de la Palma, que cal relacionar-lo segons alguns autors (Noguera, Ble i Valdés, 2013) amb l'establiment de *Nova Classis* que apareix a les fonts. Es troba a tocar de l'Ebre, en el punt on antigament hi havia la desembocadura del riu. Els darrers estudis (Noguera, 2008, 39) apunten a un punt de concentració de tropes que algunes fonts citen (Livi, 25, 37, 6-7; 26, 41, 1-2 i 28, 42, 3-4). Trobem altres establiments similars a Tres Cales (Ametlla de Mar) i a les Aixalletes (Ascó), ambdós en llocs estratègics de pas (Padrós, 2016, 376).

També s'han documentat alguns campaments cartaginesos dispersos majoritàriament a la riba sud de l'Ebre però amb algun exponent a la riba nord com *Kissa*, un establiment que hauríem de situar-lo, segons les últimes prospeccions, al jaciment de Ruanes (Valls) molt

pròxim al poblat ibèric del Vilar i que probablement va mantenir-se fidel als cartaginesos quan aquests marxaven cap a Roma (Sánchez, 2016, 82).

Tots els campaments que hem esmentat, es van construir amb motiu de la Segona Guerra Púnica, amb l'objectiu de vigilar i controlar el front de guerra que en aquells moments es situava a l'Ebre. Per tant, quan va acabar aquest conflicte, a finals del segle III aC, a la vegada que la conquesta d'Hispania avançava cap el nord-oest, van perdre la seva utilitat i es van abandonar (Padrós, 2016, 377).

2.1.4. L'abandonament d'alguns poblats ibèrics.

Acabada la Segona Guerra Púnica, Roma volia consolidar-se al territori conquerit, veient l'enorme quantitat de matèries primeres i recursos dels quals disposava la península Ibèrica. Per aconseguir-ho havia d'estendre el seu model administratiu i adequar el territori als seus interessos (Revilla i Santacana, 2015, 65). De manera que al 197 aC la península Ibèrica es dividí en dues províncies: la Citerior, més pròxima a Roma, i la Ulterior (Livi, 32, 28, 11). Durant aquests anys, segons Apià (*Iberia*, 38) alguns grups indígenes van ser obligats a desarmar-se i es va reforçar el domini militar a la zona conquerida, i també es van accentuar les exaccions en espècie als pobles ibers i l'entrega d'ostatges (Olesti, 2000, 59-60). Tots aquests factors podrien haver motivat una sèrie de revoltes indígenes, que es van començar a produir poc abans del final de la Segona Guerra Púnica. Al pla d'Urgell, els cabdills ilergets, Indíbil i Mandoni es van revoltar contra el poder romà en diverses ocasions entre els anys 206 i 205 aC (Polibi, 11, 32). Acabat el conflicte bèl·lic, es van revoltar els Sedetans, un poble del baix Aragó, el 200 aC (Livi, 31, 49, 7). A la Indigècia també es va produir una gran revolta indígena el 195 aC. Segons Apià (*Iberia*, 40), al voltant d'Empúries es van reunir uns 40.000 homes armats, provinents de diversos pobles ibèrics. Per acabar amb aquest clima d'inestabilitat, el senat de Roma va encarregar al cònsol Marc Pòrci Cató que es dirigís a Empúries per esclafar als revoltats (Livi, 33, 43,1-5). Cató en va sortir victoriós. Aquesta batalla és un fet transcendent ja que va donar pas a un progressiu període de pau (imposada pel vencedor) a gran part del nord-est península. Un fet que ho demostra és el buit historiogràfic que en fan les fonts romanes i l'escassetat de jaciments amb senyals d'abandonament violent, com veurem a continuació. A més a més, el front de guerra cada cop es va allunyar més de la zona nord-est de la península Ibèrica (Olesti, 2010, 20). No hem de menystenir aquestes revoltes ja

que el 197 aC, en un enfrontament d'aquestes característiques, va morir el procònsol C. Semproni Tudità (Livi, 33, 25, 8-9). Malgrat tot, aquestes revoltes van ser sufocades durant el primers anys del segle II aC.

A partir d'aquest moment constatem l'abandonament, de forma «pacífica», d'alguns assentaments ibèrics, és a dir, no hi ha un setge ni una conquesta violenta que hagi deixat restes de destrucció o d'incendi. Un cas paradigmàtic d'aquests abandonaments el trobem de nou a Ullastret. Les excavacions al Puig de Sant Andreu van revelar que la muralla havia estat enderrocada i la porta principal havia estat paredada (Burch, *et al.*,(b), 2010, 29). Pel que fa a altres poblats ibèrics abandonats sobtadament, sense deixar senyals de violència, trobem els casos de Montbarbat (Lloret de Mar/Vidreres), Puig Castellet (Lloret de Mar) (Fig.3), el Puig Castellar (Santa Coloma de Gramanet) (Fig. 2), Alorda Park (Calafell), o l'Esquerda (Roda de Ter), entre d'altres. L'ocupació romana podria ser una causa directa d'aquests abandonaments (Arrayás, 2002, 294 i Olesti, 2010, 20). En alguns casos, com veurem després, els nous centres de poblament indígena es traslladaren a d'altres punts o bé seguiren essent ocupats, experimentant fins i tot un cert creixement urbanístic com veurem més endavant.

Puntualment trobem *oppida* que presenten senyals de destrucció, com nivells d'incendis. A tall d'exemple en destacaríem Can Xercavins (Cerdanyola del Vallès) o els Estinçells (Verdú) (Olesti, 2010, 18), el Vilar (Valls) (López i Prevosti, 2010, 113) o el Molí d'Espígol (Tornabous) (Rodrigo, 2006, 438). Un altre cas d'abandonament violent el trobem al poblament ibèric del Castellet de Banyoles (Tivissa). En aquest recinte fortificat s'han excavat nombrosos nivells d'incendi i de destrucció amb projectils de fona. S'associa aquesta destrucció al campament romà que hi ha a pocs metres de l'assentament. Es tracta probablement d'una revolta indígena que va motivar la intervenció romana en aquest indret, immediatament després de la Segona Guerra Púnica, tal i com ens ho indiquen les monedes que s'hi han trobat (Noguera, 2008, 43-45).

Malgrat tot, desconeixem perquè hi ha poblats ibèrics que s'abandonen mentre que n'hi ha d'altres que segueixen habitats, com veurem a continuació. No sabem en quins criteris es van fonamentar els vencedors itàlics per fer la tria. De fet hi ha diversos motius que en podrien ser els causants: inaccessibilitat, càstig a l'enemic o recompensa a l'aliat, abandonament forçat dels poblats més importants, esclavatge, etc. (Pina, 2004 i Olesti,

2010, 21). Probablement es tracti d'un procés molt complex, del qual en podem copsar una part.

Pel que fa a les conseqüències d'aquest fenomen, s'ha argumentat que la població dels *oppida* abandonats s'hauria dispersat pel camp, un fet que explicaria l'enorme proliferació de sitjars durant el segle II aC (Olesti, 2010, 21). En aquest sentit podríem situar la construcció de l'establiment rural de Can Suari a Llinars del Vallès, motivat per l'abandonament del poblat ibèric del Turó del Vent, segons han assenyalat alguns autors (Zabala, 2007, 185-186). També s'ha interpretat que l'abandonament d'alguns *oppida* va motivar el creixement urbanístic d'altres que van seguir ocupats (Olesti, 2010, 21), tot i que no en tenim dades fermes.

És interessant veure que els jaciments que presenten nivells de destrucció els localitzem majoritàriament a la meitat meridional de Catalunya. Mentre que a tota la franja costanera i part del prelitoral de la meitat septentrional, normalment no hi trobem jaciments amb senyals d'abandonaments violents.

2.2. Fase 2: (194 aC – 80 aC)

2.2.1. Creació i reassentament d'*oppida*.

Com hem vist, l'abandonament sobtat d'alguns *oppida*, ja sigui de forma violenta o no, és un fet al nord-est peninsular entre finals del segle III aC i principis del II aC. No obstant això, hi ha una bona part d'establiments que van seguir habitats fins el primer terç del segle I aC, alguns dels quals van experimentar un creixement urbanístic notable. També es van bastir poblats ibèrics de nova planta a prop d'antics nuclis indígenes que es van abandonar.

Després de crear la província de la Hispània Citerior, Roma no va imposar el seu model d'organització territorial de forma immediata, ans al contrari. Va permetre que molts *oppida* ibèrics seguissin habitats, funcionant com ho havien fet fins aleshores, controlant els excedents agrícoles dels establiments rurals pròxims, però controlats pel poder romà, que regia el territori (Olesti, 2010, 24-25). Tanmateix, la guerra no havia finalitzat i les fronteres encara no estaven estabilitzades, malgrat que el front de guerra s'hagués allunyat. Per tant, els romans podrien haver prioritzat el subministrament de recursos a l'exèrcit abans que canviar radicalment l'estructura indígena (Arrayás, 2002, 295).

Al mateix temps, la població indígena de la Hispània Citerior, podria haver ofert als mercaders itàlics un bon punt de venda dels productes itàlics com era el vi o productes manufacturats (Burch, *et al.*,(b), 2010, 77).

En el cas de la plana de la Selva, a finals del segle III aC, s'abandonà el poblament de Montbarbat (Burch, *et al.*(c), 2010, 359). En canvi, tots els altres poblats ibèrics que coneixem com el Puig de Can Cendra (Bescanó, Gironès) (Burch, *et al.*(d), 2010, 297-299) o el Puig Ardina (Llinàs, 2010, 364-365), pels materials recollits, sembla que seguiren en actiu durant el segle II aC.

Així doncs, l'ocupació continuada de diversos *oppida* també és un fenomen força generalitzat. Com a exemples més clars en destacaríem l'*oppidum* ibèric de *Kerunta que va reforçar i modificar el seu perímetre emmurallat, a part de bastir un temple de tipus

itàlic entre el 130 aC i el 110 aC. Malauradament només en resten alguns blocs de pedra sorrenca (alguns decorats) i elements arquitectònics, amb uns poderosos contraforts que sostindrien el conjunt arquitectònic (Burch, *et al.*, 2001, 98-108).

Aquest, però, no és un fet aïllat a la Indigècia, ja hem fet esment abans dels nuclis indígenes del Puig Ardina (Riudarenes) i el Puig de Can Cendra (Bescanó) que continuaren habitats durant bona part del segle II aC, als quals podríem afegir el Puig del Castell (Cassà de la Selva) (Fuertes, Colomeda i Merino, 2010, 301-302), entre d'altres.

A la resta del territori català trobem exemples similars a Olèrdola, Burriac (Cabrera de Mar), Santa Creu d'Olorda a Molins de Rei (Solías, 2003, 22) i el poblat ibèric de Tarragona (Lòpez i Prevosti, 2010, 113). El poblat ibèric de la Torre Roja a Caldes de Montbui també va experimentar una gran reorganització urbanística a finals del segle III aC i principis del II aC (Fortó, *et al.* 2004, 16), així com el nucli d'Adarró a Vilanova i la Geltrú (Revilla i Santacana, 2015, 82).

També trobem nuclis indígenes bastits de nova planta com el Turó Rodó (Lloret de Mar) (Fig.8), que s'ha relacionat amb el Puig Castellet (Lloret de Mar) (Frigola, Llinàs i Montalbán, 2009, 166); Santa Madrona del Palau a Sant Andreu de la Barca i la Plaça de les Bruixes II a Molins de Rei (Revilla, 2006, 71). La major part d'aquestes fundacions de nova planta es van bastir al llarg del segle II aC i algunes perduraren almenys fins a mitjans del segle I aC.

Hem d'esmentar finalment la perllongació d'alguns *oppida* amb establiments romans de caire militar. Recentment han estat batejats com a *castella* (Padrós, 2016, 11) i en farem esment properament.

2.2.2. Les cases de camp indígenes.

Durant la primera meitat del segle II aC es mantingueren els hàbitats d'estil indígena. Però a diferència del període que hem descrit abans, ara localitzem algunes «granges» ibèriques que conserven bona part de la seva planta. Molts d'aquests edificis, a partir de la segona meitat del segle II aC començaren a incorporar a l'àmbit domèstic certs elements itàlics com ara les *tegulae* i els *imbrices* com a coberta de l'edifici, o per alguna

altra funció, com veiem a Can Suari (Llinars del Vallès) (Cantarellas, 2015, 199-414). També documentarem l'ús de *dolia* (Revilla i Santacana, 2015, 88) sense deixar d'utilitzar la sitja per emmagatzemar el gra. Són els primers indicis que posseïm d'una romanització que cada cop fou més present en la vida dels indígenes.

Trobem altres cases de camp ibèriques d'aquest període a Can Balençó (Argentona) (Cantarellas, 2015, 415-516), molt proper a Burriac (Cabrera de Mar), Can Castells (Vidreres) (Frigola, 2010, 373-374), Can Pons (Arbúcies) (Fig. 6 i 7), les Guàrdies (el Vendrell), Barranc del Prat (Albornar), Torrent de les Piques (Mataró), l'Argilera (Calafell) (Revilla i Santacana, 2015, 89) o Pueranca a Parlavà (Casas, Nolla i Soler, 2010, 173).

2.2.3. Els primers establiments rurals d'estil itàlic.

A finals del segle II aC i sobretot durant el primer terç del segle I aC començarem a trobar edificis rurals que manifesten canvis significatius respecte les granges indígenes. La planta d'aquests edificis denota una organització específica per a cada àmbit que el conforma. Combinen tècniques constructives molt utilitzades pels indígenes com sòls de terra batuda i murs lligats amb fang amb tècniques de tipus itàlic com paviments d'*opus signinum* i parets decorades amb estuc pintat, la utilització de *tegulae* i *imbrices* en la coberta i els *dolia* per l'emmagatzematge de productes agrícoles (Revilla i Santacana, 2015, 88). Moltes d'aquestes peces, en un primer moment, van ser importades des d'Itàlia però a partir de la segona meitat del segle II aC trobarem forns que produïren *tegulae*, *imbrices* i *dolia* com el forn de la Coma (Fontscaldes) (Lòpez i Prevosti, 2010, 128). La influència forana també es pot observar si ens fixem en la planta d'aquests establiments. Alguns presenten forma d'U com les planes del Roquís a Riudoms (Lòpez i Prevosti, 2010, 120). Tanmateix, molts d'aquests establiments tenien a redós cisternes recobertes amb *opus signinum* com a la Muntanyeta (Viladamat) (Casas, Nolla i Soler, 2010, 172) o el Camp del Bosquet (Camallera) (Burch, *et al.*(e), 2010, 218-219). Moltes d'aquestes estructures han estat relacionades amb al conreu de la vinya que va anar *in crescendo* a partir del 195 aC (Casas, Nolla i Soler, 2010, 172-173). Al camp de Tarragona també es donaria aquest fet amb establiments rurals que compten amb un complex hidràulic com el Mas d'en Gras (Vila-Seca) o el Mas del Vives (Cambrils) (Lòpez i Prevosti, 2010, 116). Únicament localitzem aquests edificis a la franja litoral i prelitoral de Catalunya. És un fet

que no ens ha de sorprendre. En aquests moments hi ha tres focus principals de romanització molt propers a la costa que són Empúries, Ca l'Arnau i Tarragona als quals ens referirem més endavant. Naturalment les influències itàliques arribaren primer en aquestes regions.

A part dels jaciments esmentats, també destacariem l'Olivet d'en Pujol (Viladamat) (Revilla i Santacana, 2015, 88), la Roqueta (Ullà), Camp d'en Dalmau (Saus), Serra de Daró, els Tolegassos (Viladamat), Santa Reparada (Cinc-Claus) o les Arenes (Roses) (Casas, Nolla i Soler, 2010, 173).

Donada la parcialitat de les estructures excavades, així com el seu estat de conservació, es fa difícil esbrinar si aquests primers establiments de tipus itàlic s'haurien de relacionar amb les primeres *uillae*. En tot cas, la presència d'aquests edificis anirà en augment durant el primer terç del segle I aC, com veurem en el proper capítol dedicat a les vil·les romanes.

2.2.4. Establiments de caire militar i control del territori.

El segle II aC és el període de consolidació del domini romà al nord est de la Citerior. En aquells moments el front de guerra se situava més enllà de les fronteres de l'actual Catalunya. Per tant, aquest era un territori de rereguarda que garantia el manteniment de les tropes que avançaven al nord-oest cap a Numància (destruïda el 133 aC). Ja hem esmentat que aquest fet va motivar la desaparició dels campaments militars estacionals (Padrós, 2016, 377). A partir del segon quart del segle II aC, observem com funcionen diversos establiments de caire militar que han rebut el nom de *castella*, torres i espais logístics (Padrós, 2016), els quals teixien tota una xarxa de control i domini del territori en cas de necessitat. Eren espais interconnectats com ara la Torreta de Das amb el Tossal de Baltarga i el Castellot de Bolvir (Padrós, 2016, 339).

Segons Padrós, els *castella* són establiments que funcionaven com a lloc d'habitatge d'un destacament militar, sobretot de tropes auxiliars, tot i que no es descarta la presència, més escassa de legionaris itàlics (Padrós, 2016, 115). Normalment se situaven sobre llocs estratègics, amb bona visibilitat, dominant les principals vies de comunicació i fàcils de defensar. La seva ubicació és diversa, ja que tant els podem trobar a redós d'un poblat

ibèric com Olèrdola, o bé reassentant-se sobre un antic nucli indígena com a la Moleta del Remei (Padrós, 2016, 327-328). S'ha establert una categorització d'aquests jaciments, segons les seves dimensions (Padrós, 2016, 116 i 327).

D'aquesta manera trobem *castella* de 5 a 2,1 ha, com Olèrdola; de 2 a 1 ha, com el Puig Castell de Samalús; de 0,9 a 0,5 ha com el Cogulló a Sallent; de 0,4 a 0,1 ha com Sant Miquel de Vinebre i finalment *castella* de menys de 1000 m², dels quals en destaquem la Vispesa I a Tamarit de Llitera (Padrós, 2016, 327- 332)

Segons Padrós, a part dels *castella* esmentats, també en trobem a Antona, el Castell de Ponts, Puig Castellar de Biosca, Coll del Moro, Turó del Vent i el turó de Peralada (Padrós, 2016, 378).

Pel que fa a les torres, eren estructures aïllades fetes de pedra, almenys en el sòcol i la fonamentació. Pel que fa a la seva ubicació, seguien el mateix patró que els *castella*, s'establien sobre indrets que dominaven les principals vies de comunicació. En alguns casos les podem trobar exemptes dins els *castella*. Podien ser de planta quadrangular o circular. Hem d'assenyalar que l'ocupació d'aquestes estructures es deuria realitzar en moments puntuals d'inseguretat o d'estrès bèl·lic, ja que molts cops es troben en llocs molt inaccessibles i aïllats de la plana. En tenim diversos exponentes com el Puig d'Alia (Amer), el Castell de Falgars (Beuda), la Torre de la Mora o el Puiggraciós, entre d'altres (Padrós, 2016, 334-340). Molts cops, aquestes *turres*, es construïren amb l'objectiu de vigilar una via terrestre com és el cas de la Via Heraclea i la creixent preocupació de Roma, al llarg del segle II aC, per assegurar la comunicació terrestre entre Roma i Hispania (Mar, *et al.*, 2012, 84).

També trobem espais logístics, que s'han associat a centres de captació de tropes auxiliars o bé llocs d'avitallament, amb tallers metal·lúrgics on es fabricaven armes i zones d'emmagatzematge en *dolia* o sitges, situats a tocar de les vies de comunicacions. Es trobaven a prop dels *castella* o *turres*. (Padrós, 2016, 342-345). Un dels exemples més clars és el Camp de les Lloses (Tona) (Fig. 13) format per tres edificis principals i molt a prop de la via de Mani Sergi, un dels camins que comunicava tota la depressió de Vic (Padrós, 2010, 237-238).

Finalment, i en relació amb els espais logístics, documentem establiments que semblarien pertànyer a habitatges residencials de l'autoritat militar i cívica de la zona (Padrós, 2016, 345). Aquests edificis s'han datat de la segona meitat del segle II aC (Padrós, 2016, 341-348). Normalment estaven construïts amb elements arquitectònics típicament itàlics com l'*opus caementicium* i l'*opus signinum*, estucs policromats que decoren algunes parets, l'ús de *tegulae*, *imbrices* i *dolia*, i la presència de diverses estances amb funcions residencials, de treball o d'emmagatzematge. Se situaven en llocs força visibles des de les vies pròximes. A tall d'exemple en destaquem el Mas Gusó (Bellcaire d'Empordà), un edifici tancat situat a redós de la via més propera (Casas, *et al.*, 2015, 258) i Can Tacó (Montmeló) (Fig. 11) a tocar de la Via Heraclea, que s'ha interpretat com la residència d'un alt càrrec militar que tindria la potestat sobre la població de la zona (Noguera, Principal i Ñaco del Hoyo, 2013, 48), relacionat segurament amb el nucli urbà de Ca l'Arnau a Cabrera de Mar (Rodrigo, 2013, 227).

Entre els darrers anys del segle II aC i el primer terç del segle I aC, s'inicià una nova etapa d'inseguretat provocada per les guerres címbries (114 aC-102 aC) i les guerres sertorianes (83 aC-72 aC) (Noguera, Principal i Ñaco del Hoyo, 2013, 40). Segons Padrós, aquests dos fets van fer multiplicar els establiments militars de control territorial que hem descrit anteriorment (Padrós, 2016, 381). No obstant això, en acabar les hostilitats, bona part d'aquests espais van ser abandonats per donar pas a un programa de fundació de *ciuitates* que analitzarem en l'últim capítol d'aquest estudi.

2.2.5: Creixement i evolució de les principals bases logístiques: Empúries, Tarragona i Ca l'Arnau.

2.2.5.1. Empúries.

En l'apartat anterior havíem fet referència al paper d'Empúries com a punt de desembarcament de tropes i com a base logística respecte el front de guerra que se situava a l'Ebre. A mitjans segle II aC, quan el poder romà ja s'estava consolidant al territori, la neàpolis grega va experimentar un gran procés reformador: es va ampliar el recinte emmurallat cap el sud, bastint la muralla amb un parament d'*opus sileceum*, reforçada per unes poderoses torres quadrangulars, probablement amb dos nivells de

defensa; es construí l'àgora juntament amb la *stoa* al centre de la ciutat i a la part més meridional es remodelà un santuari que es va consagrar suposadament a Asclepi (Aquilué, *et al.* 2010, 201). El port de la ciutat també va experimentar canvis. En aquest moment es va construir l'espigó grec, un fet que explicaria l'augment del tràfic comercial al port emporità (Castanyer, Santos i Tremoleda, 2015, 110). Al mateix temps, es construïren cases senyorials conformades per un atri o un peristil central (Aquilué, *et al.* 2010, 203).

Recentment s'ha posat al descobert un nou tram de muralla al sud de la neàpolis, que conformaria un gran recinte fortificat, amb almenys tres torres, orientat est-oest vers la costa (Fig. 12). Segons els indicis arqueològics, s'hauria construït durant els decennis centrals del segle II aC (Castanyer, Santos i Tremoleda, 2015, 124-125). D'aquest campament militar només en coneixem la seva façana sud. Tot i així, s'ha proposat que el seu límit nord podria ser el mur transversal que divideix la ciutat regular en dos (Castanyer, Santos i Tremoleda, 2015, 118 – 119). Al centre d'aquest espai se situaria el *praesidium*, un nucli fortificat que comptaria amb les grans cisternes que avui podem observar a redós del criptopòrtic del fòrum emporità i altres estructures dedicades a l'emmagatzematge de productes cerealícoles com les sitges (Aquilué, *et al.* 2010, 204).

A l'interior del perímetre emmurallat que es va excavar entre el 2012 i el 2013, es van posar al descobert diverses estructures com un forn i alguns àmbits que funcionarien com a magatzems (Castanyer, Santos i Tremoleda, 2015, 115). Més a prop de la muralla grega, es va excavar un edifici de principis del segle II aC, construït amb un parament d'*opus africanum*. S'ha plantejat que aquest edifici hagués estat utilitzat com a *balneum* ja que molts dels paviments estan formats per *opus signinum*, i se li ha atribuït un forn que escalfaria l'aigua del caldari (Castanyer, Santos i Tremoleda, 2015, 120-124).

2.2.5.2. Tarragona.

Segons (Mar, *et al.*, 2012), a mitjans segle II aC, el vell *castrum* seguia ocupat. No obstant això, entre el 150 aC i el 125 aC es va modificar el *pomerium* de la ciutat, augmentant l'extensió del perímetre emmurallat, arribant ara fins a la costa, i integrant part de l'*oppidum* ibèric que hi havia a les proximitats. Aquestes noves muralles tenien un sòcol megalític i la paret vista feta d'*opus quadratum*. A l'interior, estaven reomplertes per capes de tova molt ben disposades (Mar, *et al.*, 2012, 85-87). Dins el recinte emmurallat, la Via

Heraclea, la predecessora de la Via Augusta, hauria funcionat com a element separador, i a la vegada comunicador, dels dos nuclis habitats, tot i que també s'ha assenyalat l'existència d'un mur interior, on avui hi ha el circ romà, que hauria separat el campament militar i l'*oppidum* ibèric. La part alta de la ciutat estava connectada directament amb la zona portuària a través d'un «gran colector», que posteriorment esdevindria el *kardo maximus*, amb el clavegueram corresponent i cobert en alguns trams per arcs de mig punt. Inicialment bona part de la zona *intra muros* hauria estat ocupada per camps (Mar, *et al.*, 2012, 116).

Més tard, a finals del segle II i principis de l'I aC, es va parcel·lar tot l'espai delimitat per les muralles que quedava entre l'assentament ibèric i la via Heraclea, amb una sèrie de carrers disposats perpendicularment nord-sud (*cardines*) i est-oest (*decumani*). Data d'aquest moment la construcció de diversos edificis que a poc a poc conformarien la trama urbana de la ciutat. En destacaríem un lloc de culte a tocar del carrer (*compitum*) conformat per una ara exempta i restes d'edificis residencials amb espais de treball com tallers o magatzems. També data d'aquest moment el probable *auguraculum* de *Tarraco* trobat a la plaça Corsini (Mar, *et al.*, 2012, 157-162), i el fòrum de la ciutat, encapçalat pel temple capitolí (Mar, *et al.*, 2012, 162-174), sense obviar grans fonts públiques com la font dels lleons. A la zona portuària es va aixecar un moll conformat per un seguit de voltes i probablement també un espigó, unes reformes indispensables per acollir la multitud de naus que amarrarien al port. Dóna la sensació de que *Tarraco*, a finals del segle II aC, ja era una ciutat força urbanitzada amb un centre polític i religiós de primer ordre, amb uns edificis dignes de pertànyer i existir a una de les ciutats més pròsperes de la Hispània Citerior.

No obstant això, no disposem de tantes dades com voldríem sobre la primera trama urbana de la ciutat ja que a sobre hi ha superposicions d'època imperial (Mar, *et al.*, 2012, 151).

2.2.5.3. Ca l'Arnau (Cabrera de Mar).

Al bell mig del nucli de Cabrera de Mar, separat per la riera que travessa el poble, es va posar al descobert l'any 1997, un gran nucli urbà de caràcter plenament itàlic, com demostren els materials constructius i els edificis que s'hi han pogut excavar fins ara.

Degut a la gran extensió que ocupa el jaciment, ha rebut diversos noms: Ca l'Arnau, Can Mateu o Can Rodon de l'Hort. En aquest estudi, per englobar a tots aquests jaciments, farem referència únicament a Ca l'Arnau ja que és prou evident que per la seva proximitat entre ells, tots formen un mateix conjunt arqueològic (Sinner i Ferrer, 2016, 195).

A mitjans segle II aC, a redós del poblat ibèric de Burriac, que recordem-ho seguia habitat amb un notable creixement urbà, es va aixecar un nucli urbà amb edificis plenament itàlics, com unes termes romanes públiques, amb paviments d'*opus signinum* amb fragments de marbre itàlic (Olesti, 2010, 28-29).

També s'han documentat edificis residencials, alguns més luxosos que altres, pavimentats també amb *opus signinum*, i en alguns casos amb tesselles blanques i negres, tallers, magatzems, zones de producció com forns i probablement una zona amb un temple *in antis*, al nord del conjunt arqueològic, que alguns autors han associat a un temple provincial (Sinner i Ferrer, 2016, 195-197). L'ús de *tegulae*, *imbrices* i *dolia* apareix arreu.

L'urbanisme denota que el nucli urbà estava organitzat en alguns indrets en carrers ortogonals com els que han aparegut a Can Rodon de l'Hort i que al mateix temps es disposarien, com és lògic, seguint la riera de Cabrera (Sinner i Ferrer, 2016, 196).

S'ha interpretat que juntament amb Empúries i Tarragona, Ca l'Arnau seria un tercer focus de romanització de Catalunya (Castanyer, Santos i Tremoleda, 2015, 124).

De fet, s'ha assenyalat que Ca l'Arnau, juntament amb el poblat ibèric de Burriac, formarien una sola *ciuitas* anomenada *Illuro* o *Ilduro* que seria l'indret on s'encunyaria moneda, amb la llegenda *Illuro* (Olesti, 2010, 29 i Padrós, 2016, 382).

Per acabar, hem de relacionar l'abandonament d'aquest nucli, durant el primer terç del segle I aC (Sinner i Ferrer, 2016, 195), amb la fundació *ex novo* d'Illuro (Mataró), a la qual farem referència en el capítol següent.

2.3. Fase 3: (80 aC-27 aC)

2.3.1. L'abandonament majoritari dels *oppida* i els assentaments rurals indígenes.

En tot el territori català, al llarg de la primera meitat del segle I aC i fins a època augustal, un bon nombre d'*oppida* foren abandonats progressivament com Burriac (Cabrera de Mar), Mas Boscà (Badalona), *Kerunta, i probablement també Ca n'Olivé (Cerdanyola del Vallès), Can Fatjó de Rubí, Olèrdola, Darró (Vilanova i la Geltrú), el Cogulló (Sallent), l'Esquerda (Roda de Ter), el Castell de Palamós, el Molí d'Espígol (Tornabous), etc. (Olesti, 2010, 45 i 50). És un fenomen que hauria de guardar relació amb la fundació de *ciuitates* per tot l'actual Catalunya -un bon exemple en seria *Gerunda* (Girona) amb el poblat ibèric de *Kerunta (Burch, *et al.*, (b) 2010, 48 i 49)- i amb l'abandonament definitiu de les formes de poblament indígenes (Rodrigo, *et al.* 2013, 227).

S'ha assenyalat que el desallotjament de la major part de poblats ibèrics, va fer augmentar el poblament al camp, ocupant-se llocs més deshabitats com zones muntanyoses (Castanyer, *et al.* 2006, 15). A tall d'exemple trobem els jaciments de la Bauma del Serrat del Pont (Tortellà) (Burch, *et al.*,(b) 2010, 79) o bé la cabana 346 a Aigols Podrits II de Queralbs (Palet, *et al.* 2016, 70).

En efecte, contràriament a l'abandonament de la major part dels *oppida*, al camp no disminuï la dinàmica d'assentament sinó que augmentà considerablement. En algunes zones del nord-est de la península com la costa central, trobem una gran densitat de poblament rural (Revilla i Zamora, 2006, 45-47 i Olesti, 2010, 45). Seguim documentant petits nuclis indígenes que es dedicaven a l'explotació del medi natural que els envoltava, seguint la dinàmica de la segona meitat del segle II aC (Olesti, 2010, 45), bastits amb la mateixa tècnica constructiva que hem descrit anteriorment i utilitzant materials de tradició itàlica cada cop amb més freqüència, com *tegulae*, *imbrices* i *dolia*. Funcionant amb aquests establiments trobem els sitjars aïllats que es disposaven per les planes. S'ha volgut estudiar aquestes estructures per separat respecte els habitatges rurals ja que no està clar si es trobarien aïllades o a redós seu hi hauria habitatges (Burch, *et al.*,(b) 2010, 81 i Olesti, 2010, 45-46). Sigui com sigui, en aquest moment molts sitjars van ser

amortitzats com és el cas del Camp de l'Abadia (Aiguaviva), Qüestió d'en Solà (Garrigàs) o Sant Llorenç (Llagostera) (Burch, *et al.*,(b) 2010, 75-77).

2.3.2: Les primeres *uillae*.

Amb l'augment progressiu del poblament rural a finals del segle II aC i poc després, amb la fundació de noves ciutats, hem de situar l'aparició de les primeres *uillae*.

La vil·la s'ha d'entendre com a un nucli rural dedicat a l'explotació del medi natural amb sales destinades a la transformació de matèries primeres i a l'emmagatzematge, i integrada plenament a l'organització territorial romana, que a més a més, comptava amb una part residencial que sovint incorporava en les seves estances, pintures murals com a Can Massot a Montmeló (Cantarellas, 2015, 23-70) o a Vilarenc (Prevosti, 2007, 71), entre d'altres; paviments d'*opus signinum*, (alguns decorats amb *opus tessellatum* geomètrics), formats en molts casos de tesselles blanques, com constatem a Can Martí a Samalús (Aquilué i Pardo, 1990, 87-100), als Tolegassos a Viladamat o a Sant Menna a Vilablareix (Burch, *et al.*,(b) 2010, 88-89); pòrtics o patis conformats per columnes de pedra o de terracota com les que s'han documentat a Can Massot i antefixes per decorar la coberta de l'edifici com les que es van posar al descobert a Can Rossell (Fig. 9) a Llinars del Vallès (Cantarellas, 2015, 123-198).

Se situaven en llocs ben comunicats, relativament a prop de les vies de comunicació terrestres i marítimes, en indrets lleugerament enlairats, mai enclotats, amb bona disponibilitat d'aigua, bé per la presència d'un curs fluvial proper bé per déus subterrànies i a tocar dels camps que conreaven o pasturaven el bestiar (Casas, *et al.* 1995, 40-41).

Malgrat tot, no coneixem tant bé com voldríem aquestes primeres vil·les ja que molts cops només trobem estrats amb material baix republicà abocats en alguna sitja o rasa, sense cap estructura que ens permeti aprofundir en la seva planta arquitectònica (Burch, *et al.*, (b) 2010, 82-87).

Segons Olesti, la presència de les *uillae* es deu a un canvi exponencial en la propietat de la terra cap a mitjans del segle I aC, bastides per aristòcrates, indígenes o forans, de les

ciutats romanes pròximes per a que esdevinguessin les seves residències (Olesti, 2010, 51).

Sembla prou clar que a mitjans segle I aC, trobem establiments rurals amb una planta i una disposició clarament itàlica. Documentem en molts casos una organització molt rigorosa de l'espai i de les dependències, separant clarament les habitacions residencials, sovint decorades amb *opus tessellatum* de les estances de treball amb un sòl de terra trepitjada o pavimentades amb *opus signinum* (Revilla i Santacana, 2015, 88-90).

Excepcionalment trobem vil·les amb uns banys privats adjunts a la *pars urbana* de la casa com constatem a la vil·la romana del Moro a Torredembarra (Fig. 14 i 15) (Remolà, 2007, 119). Tot i així segueixen essent escassos els exemples a Catalunya d'aquestes primeres cases de camp típicament romanes que les documentem sobretot a la franja litoral. Això es pot deure al mal estat de conservació en que ens arriben quan les excavem, o bé, com ja hem dit, a juxtaposicions d'estructures de fases posteriors, que només ens permeten estudiar-les parcialment.

No obstant això, la generalització de la vil·la, amb tot el que comporta, es produirà al llarg de l'època augustal i del segle I dC (Palahí, 2010, 80), un període que ja queda fora del nostre estudi. En contrast amb el període que analitzem, trobarem vil·les molt més luxoses i extenses (Revilla i Santacana, 2015, 90).

2.3.3. Fundació de les primeres *ciuitates*

Cap els anys 80 aC, s'inicià un programa de fundació de noves *ciuitates* per tot el nord-est peninsular.

Són ciutats que s'ubicaven sobre punts estratègics, a vegades *ex novo* o a partir d'un nucli preexistent. Controlaven un lloc de pas important com una cruïlla de camins, o bé se situaven directament sobre la via, com *Gerunda* (Fig. 16) o *Iluro* amb la Via Augusta (Revilla i Santacana, 2015, 154-158). Disposaven de recursos hídrics, per dotar d'aigua potable als ciutadans, a les diverses indústries de la ciutat o bé a les termes, com les que trobem a *Baetulo* (Coma, 2003, 26-27); ja sigui a través de pous, com a Tarragona (Revilla i Santacana, 2015, 112), cisternes o mitjançant aqüeductes, unes estructures que

documentem bé a Roma a inicis del segle I aC (Malissard, 1996, 242) però que a la resta de l'imperi no es començaran a generalitzar fins a època augustal, com l'aqüeducte de les Ferreres a Tarragona (Burés, Garcia i Macias, 1998, 195). El nucli urbà (*urbs*) sempre controlava un territori relativament proper (*ager*), en el qual s'establien les vil·les romanes i altres agrupacions rurals de caire més modest. De fet, les ciutats que es van fundar a Catalunya se situaven en terres molt riques per ser conreades, bàsicament planes i valls fluvials (Revilla i Santacana, 2015, 155).

Les ciutats eren els llocs des d'on s'administrava el territori, econòmic i políticament, i es fiscalitzava la població. Però a més a més, eren llocs on poder emmirallar-se amb Roma. Certament la ciutat era un focus de romanització de l'entorn que concentrava en definitiva, el *modus vivendi* romà (Revilla i Santacana, 2015, 123).

Segons Guitart, la fundació d'aquestes ciutats s'hauria de relacionar amb el moment de crisi que patí la república romana a inicis del segle I aC, juntament amb diverses guerres com el conflicte amb els cimbris (113-101 aC) o la guerra del nord de l'Àfrica contra Jugurta (112-105 aC) (Guitart, 2004, 29) tot i que altres autors han argumentat que la guerra civil entre Sertori i Pompeu (80-72 aC) hauria motivat també la fundació d'algunes ciutats com en el cas de *Gerunda* o *Iluro* (Cela i Revilla, 1999, 24; Nolla i Palahí, 2007, 220).

Sigui com sigui, es va decidir organitzar el territori seguint els seu model de poblament basat en la *ciuitas*, desplaçant bona part de la població que vivia als vells *oppida*, cap a la plana, ja fos al camp o a les noves ciutats que es van fundar. Per això, molts cops s'ha posat en relació aquest fenomen amb l'abandonament definitiu dels assentaments ibèrics. Altrament els *oppida* no reunien les condicions socio-polítiques que Roma volia aplicar al territori.

A l'actual Catalunya documentem d'aquest moment les ciutats d'Empúries, *Tarraco*, *Gerunda*, *Aquae Calidae* (Caldes de Malavella i Caldes de Montbui), *Blandae* (Blanes), *Baetulo* (Badalona), *Iluro*, *Iesso* (Guissona), *Aeso* (Isona), *Dertosa* (Tortosa) i *Ilerda* (Lleida) (Revilla i Santacana, 2015, 155).

En molts casos, d'aquest període només n'han quedat trams de la muralla fundacional -que en alguns moments es van reaprofitar en èpoques posteriors- i les torres de la ciutat, com és el cas esmentat de *Tarraco* (Mar, *et al.* 2012), *Gerunda* (Fig. 17) (Nolla i Palahí, 2007, 223), *Iesso* (Revilla i Santacana, 2015, 148), *Iluro* (Cela i García (a), 2004), *Baetulo* (Comas, 2003, 21) o *Aeso* (Albizuri, *et al.* 2014, 106-108), construïdes normalment amb un parament d'*opus siliceum*, en la fonamentació i el sòcol; establiments comercials, sobretot en les ciutats costaneres com *Blandae* (Burch, *et al.* (b), 2010, 56) i Empúries, en els nivells republicans de la ínsula 30 (Aquilué, *et al.*, 2010, p. 201-208); termes públiques com les de *Baetulo* (Fig. 19) (Comas, 2003, 26-27) o els *balnea* que constatem a Caldes de Malavella i Caldes de Montbui, on els usuaris prenen banys medicinals (Llinàs i Merino, 2010, 358; Oller, 2014, 102); espais productius i d'emmagatzematge com la cel·la vinària que es va excavar a Mataró (Cela i García (b), 2004) o el gran sitjar de la zona del fòrum que s'ha documentat a Empúries (Aquilué, *et al.* 2002, 34); *domus* com les que trobem a Empúries (Fig. 18) (Marcet i Sanmartí, 1989, 148-162) i espais residencials més humils com els que s'han posat al descobert a Guissona (Revilla i Santacana, 2015, 148) i a Tarragona (Mar, *et al.*, 2012, 128).

Excepcionalment documentem edificis públics de grans dimensions com el temple capitolí de Tarragona que es va reformar entre els anys 75 aC i 45 aC. Fou un temple hexàstil, bastit sobre un imponent podi, de planta períptera *sine posticum* (Mar, *et al.*, 2012, 172-175).

Pel que fa a la resta de ciutats que hem esmentat, les coneixem molt parcialment. Alguns cops només en tenim constància gràcies a les fonts o a la troballa d'inscripcions alt imperials que ens assenyalen l'existència d'un *ordo decurionum* i per tant, de la presència d'una *ciuitas* (Revilla i Santacana, 2015, 146) com veiem a *Egara* (Oller, 2014, 98) o *Sigarra* (Prats de Rei) (Salazar, 2012 i Sabaté, Pujol i Salazar, 2016, p.282-283). No obstant això, no sabem amb certesa si es varen fundar durant la baixa-república. En altres casos com *Iulia Lybica* (Llívia) la seva fundació seria més tardana, cap el darrer terç del segle I aC (Campillo i Borràs, 1996, 102). Alguns autors ja han assenyalat aquesta dificultat per a identificar i definir *ciuitates*, sobretot si actualment es troben en nuclis molt urbanitzats (Oller, 2014, 92).

S'ha esmentat la presència de *ciuitates sine urbe* (Salazar, 2012 i Oller, 2014). Es tracta de petits nuclis urbans que disposaven d'un centre monumental, ja sigui unes termes o un fòrum, però que al seu entorn immediat no presentaven grans concentracions residencials i comercials equiparables. Aquests edificis serien espais de representació de les elits locals i se situarien sobretot en indrets on s'aprofitava un recurs determinat com mines o aigües termals. Certament, Caldes de Malavella i Caldes de Montbui es podrien considerar exemples de *civitates sine urbe*. També es bastiren en zones desproveïdes d'al·licients comercials o estratègics per edificar-hi un gran centre urbà o bé en zones muntanyoses on seria molt complicat teixir una xarxa urbana complexa (Oller, 2014, 92-93). *Sigarra* en seria un altre exemple (Salazar, 2012, 108).

2.3.4: Abandonament d'estructures militars

Durant els anys 80 del segle I aC aC, el nord-est peninsular fou l'escenari de les guerres sertorianes (83 aC – 72 aC) i anys més tard, de la guerra entre Cèsar i Pompeu (49 aC – 45 aC). El conflicte sertorià, a diferència de les guerres címbries, va motivar de nou la implantació de campaments estacionals que desapareixerien definitivament després del 72 aC (Padrós, 2016, 392). En destaquem el Serrat dels Espinyers a Isona, Tres Cales, i la Palma i les Aixal·les, controlant el curs baix de l'Ebre, durant la guerra de Sertori (Padrós, 2016, 383) i els jaciments de Terrer Roig, Prades, Picamoixons i Puig Ciutat en el conflicte entre Cèsar i Pompeu i que han estat definits com a *castella* (Padrós, 2016, 395).

Tanmateix trobem *castella* que van funcionar durant les guerres sertorianes i que van seguir ocupats fins la fi de la segona guerra civil com ara els Castellassos, el Castell de Ponts o el Castellot de Bolvir (Padrós, 2016, 383-395).

Les torres són força abundants en aquests dos moments d'estrès bèl·lic. Sense voler ser exhaustius, tenim el cas de la torre dels Moros, la del Montgrós, torre de la Mora, Castell de Falgars, Puig d'Alia, Torreta de Das, Puig Castellar de Vidreres, etc. (Padrós, 2016, 385-396).

S'han identificat també espais logístics, coneguts com *vici* militars, on trobaríem de nou el Camp de les Lloses, seguit del jaciment de la Variant de Valldan i Can Rubió II i centres administratius, que actuarien al mateix temps com a edificis residencials. En destaquem

els exemples ja citats de Can Tacó i Mas Gusó als quals afegim el jaciment del CEIP Joan Plana (Padrós, 2016, 386-396).

La situació de tots aquests establiments no varia respecte el que ja hem dit. Se situaven generalment en punts geogràfics des d'on es podia controlar i observar les vies de comunicació principals ja siguin vies terrestres, rius o la costa litoral.

Quan August va obtenir la porpra, va donar pas a un període de pau i estabilitat arreu de l'imperi conegut com la *pax romana*. El nord-est de la Hispània Citerior no era un excepció, i aquest fet va propiciar l'abandonament progressiu de tots aquests establiments militars i de control del territori que encara seguien funcionat a l'inici de l'alt imperi (Padrós, 2016, 399).

3. Conclusions.

Durant el transcurs de la Segona Guerra Púnica, especialment a partir del desembarcament de Gneu Corneli Escipió a Empúries el 218 aC, el front de guerra se situà al curs baix de l'Ebre. Aquest conflicte motivà la implantació de campaments estacionals, per part dels dos bàndols, fets amb materials peribles i situats en punts estratègics com llocs de pas. En acabar la guerra, perderen la seva funció primordial i s'abandonaren.

Roma en aquests moments ja havia establert un campament d'hivern permanent a Tarragona, un lloc excel·lent per tenir ben controlat el front de guerra de l'Ebre, a part dels seus excel·lents condicionants geogràfics, mentre que Empúries va esdevenir una base logística importantíssima en el desembarcament de tropes i queviures.

Pel que fa al poblament indígena, estava organitzat en assentaments ibèrics emmurallats de diverses mides, que vivien bàsicament de l'agricultura i la ramaderia, i generalment se situaven en llocs enlairats amb bona visibilitat, tot i que també els podem trobar en llocs planers. Al territori proper d'aquests assentaments es disposaven tota una sèrie d'establiments rurals de caràcter unifamiliar dels quals no en coneixem gaires detalls. El poc que en sabem ens ho proporcionen els nivells de farcit de les sitges, les estructures on emmagatzemaven el gra.

Tot aquest sistema de poblament va patir un gran daltabaix en acabar la Segona Guerra Púnica. Una de les causes podria ser, les diverses revoltes indígenes que es van produir al nord-est peninsular, poc després d'aquest conflicte, i que van ser esclafades per Roma. Certament, a partir d'aquest moment constatem l'abandonament sobtat d'alguns poblats ibèrics, tot i que n'hi haurà d'altres que seguiren habitats.

Pel que fa al camp no constatem abandonaments significatius, ans al contrari, constatem un augment considerable dels sitjars, probablement per poder proveir a l'exèrcit italià amb una part del gra que conreaven els pagesos indígenes.

A mesura que transcorria el segle II aC, el poder romà es va anar consolidant en el territori i les bases logístiques que havia tingut fins ara van anar creixent. A Tarragona es construí

un nou tram de muralla que definí el *pomerium* de la futura *Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco* d'època d'August. A Empúries s'aixecà un recinte emmurallat amb un *praesidium* fortificat al seu interior que disposava de grans cisternes i magatzems de gra. A aquests dos recintes hem d'afegir el jaciment de Ca l'Arnau a Cabrera de Mar de naturalesa més indefinida.

Bona part del segle II aC va ser un període de pau relativa. La major part del nord est peninsular era un territori de rereguarda vers el front de guerra que avançava seguint la vall de l'Ebre cap el nord-oest. No obstant això, constatem establiments militars que tenen una funció de control i vigilància del territori i que alguns autors, com Padrós (Padrós, 2016) els han anomenat *castella*. A part d'aquests edificis també constatem torres de guaita i centres logístics com el Camp de les Lloses o Can Tacó.

El model de poblament indígena va seguir funcionant, malgrat l'abandonament d'alguns *oppida* a inicis del segle II aC, i es mantingué fins el primer terç del segle I aC. Tanmateix, constatem el reassentament i la fundació de nous poblats ibèrics com el cas del Turó Rodó a Lloret de Mar.

Paral·lelament al camp, a partir de la segona meitat del segle II aC començaren a aparèixer establiments rurals d'influència itàlica, tal i com demostra la planta ortogonal d'alguns edificis o la utilització de tècniques i materials típicament itàlics com *tegulae*, *imbrices*, *dolia*, antefixes i *opus signinum*.

Durant els anys 80 del segle I aC, Roma decidí aplicar el seu model de poblament al nord est de la Hispània Citerior i es fundaren un seguit de ciutats en zones ben comunicades, agrícolament riques i amb bona disponibilitat d'aigua. Aquests nuclis urbans estaven envoltats per una muralla defensada. Al seu interior hi havia establiments típicament itàlics com les termes que trobem a *Baetulo*.

Al mateix temps al camp, seguint la dinàmica del segle II aC, començarem a trobar les primeres vil·les romanes. Cases de planta itàlica, dedicades a l'explotació dels recursos naturals del territori amb una part residencial, que en alguns casos disposa de paviments d'*opus signinum* decorat amb tesselles blanques, pintures murals i excepcionalment

termes com la vil·la del Moro a Torredembarra i una part productiva dedicada a l'emmagatzematge o a la transformació de matèries primeres.

Al llarg del segle I aC el model de poblament indígena es va anar abandonant.

Pel que fa als establiments de caire militar, van seguir actius, i se'n van crear de nous. Les guerres címbries i les posteriors guerres civils que van afectar el nord est peninsular, van fer necessària l'aparició d'aquests edificis fins a mitjans del segle I aC. En iniciar-se l'època augustal, que va dur l'estabilitat a bona part de l'imperi, aquests assentaments van deixar de ser necessaris i es van abandonar progressivament.

4. Bibliografia.

Albizuri, et al., 2014:

- Albizuri, S.; Belmonte, C.; Buxeda, J.; Cama, M.; Ferrer, J.; Garcés, I.; Madrid, M.; Nadal, J.; Padrós, C.; Payà, X.; Reyes, T.; Rodríguez, C.; Solanes, E. i Velasco, A. (2014). *Aeso, d'oppidum ibèric a municipium romà. Isona, Pallars Jussà*, Barcelona: Societat Catalana d'Arqueologia.

Aquilué i Pardo, 1990:

- Aquilué, X. i Pardo, J. (1990). La vil·la romana de Can Martí (Samalús, Vallès Oriental), *Cypselà*, VIII, p.87-100.

Aquilué, et al., 2002:

- Aquilué, X.; Castanyer, P.; Santos, M i Tremoleda, J. (2002). El campo de silos del área central de la ciudad romana de Empúries, *Romula*, 1, p. 9-38.

Aquilué, et al., 2010:

- Aquilué, X.; Castanyer, P.; Santos, M. i Tremoleda, J. (2010). 15. Empúries, Nolla, J. M., Palahí, L. i Vivo, J. (eds.). *De l'oppidum a la ciuitas. La romanització inicial de la Indigècia*. Girona: Universitat de Girona, p. 201-208.

Arrayás, 2002:

- Arrayás, I. (2002). *Morfologia històrica del territorium de Tarraco en època tardo-republicana romana o ibèrica final (ss. III-I a.C.): cadastres i estructures rurals*. Universitat Autònoma de Barcelona, (tesi doctoral).

Asensio, Pons i Fuertes, 2007:

- Asensio, D.; Pons, E. i Fuertes, M. (2007). La darrera fase d'ocupació del Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà, Girona), Palahí, L.; Nolla, J. M. i Vivó, D. (eds.). *De Kerunta a Gerunda. Els orígens de la Ciutat*, Girona: Museu d'Història de la Ciutat i Universitat de Girona, p. 97-131.

Burch i Sagrera, 2009:

- Burch, J. i Sagrera, J. (2009). *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. Els sitjars*. Vol. III, Girona: Universitat de Girona, Diputació de Girona i Ajuntament de Sant Julià de Ramis.

Burch, et al., 2010(a):

- Burch, J.; Castanyer, P.; Nolla, J. M. i Tremoleda, J. (2010). Temps de canvis. La romanització al nord-est de Catalunya, *Time of changes. In the beginning of the romanization*. Girona: Universitat de Girona, p. 89-108 (*Studies on the roman world in the roman period*, 5).

Burch, et al., 2010(b):

- Burch, J.; Casas, J.; Costa, A.; Nolla, J. M.; Palahí, L.; Rojas, T.; Sagrera, J.; Vivó, D. i Vivo, J. (2010). La síntesi, Nolla, J. M., Palahí, L. i Vivo, J. (eds.). *De l'oppidum a la ciuitas. La romanització inicial de la Indigècia*. Girona: Universitat de Girona, p. 5-188.

Burch, et al., 2010(c):

- Burch, J.; Casas, J.; Costa, A.; Nolla, J. M.; Palahí, L.; Rojas, T.; Sagrera, J.; Vivó, D. i Vivo, J. (2010). 210. Montbarbat, Nolla, J. M., Palahí, L. i Vivo, J. (eds.). *De l'oppidum a la ciuitas. La romanització inicial de la Indigècia*. Girona: Universitat de Girona, p. 359.

Burch, et al., 2010(d):

- Burch, J.; Casas, J.; Costa, A.; Nolla, J. M.; Palahí, L.; Rojas, T.; Sagrera, J.; Vivó, D. i Vivo, J. (2010). 123. Puig de Can Cendra, Nolla, J. M., Palahí, L. i Vivo, J. (eds.). *De l'oppidum a la ciuitas. La romanització inicial de la Indigècia*. Girona: Universitat de Girona, p.297-299.

Burch, et al., 2010(e):

- Burch, J.; Casas, J.; Costa, A.; Nolla, J. M.; Palahí, L.; Rojas, T.; Sagrera, J.; Vivó, D. i Vivo, J. (2010). 33. Camp del Bosquet, Nolla, J. M., Palahí, L. i Vivo, J. (eds.). *De l'oppidum a la ciuitas. La romanització inicial de la Indigècia*. Girona: Universitat de Girona, p. 218-219.

Burés, Garcia i Macias, 1998:

- Burés, L.; Garcia, M. i Macias, J. M. (1998). Un aqüeducte subterrani a Tàrraco, *Empúries*, 51, p.183-196.

Campillo i Borràs, 1996:

- Campillo, J. i Borràs, H. (1996). Noves dades sobre *Iulia Lybica* (Llívia, Cerdanya) a partir de la revisió dels materials, *Cypsela*, XI, p. 99-103.

Cantarellas, 2015:

- Cantarellas, V. (2015). *Arquitectura i economia dels hàbitats rurals dels segles II-I aC a la Laietania*. (tesi doctoral). Institut Català d'Arqueologia Clàssica i Universitat Rovira i Virgili, (tesi doctoral).

Casas, et al.,1995:

- Casas, J.; Castanyer, P.; Nolla, J. M. i Tremoleda, J. (1995). *El món rural d'època romana a Catalunya. (L'exemple del nord-est)*, Girona: Centre d'Investigacions arqueològiques de Girona, (Sèrie monogràfica núm. 15.).

Casas, et al.,2015:

- Casas, J.; Nolla, J. M.; Palahí, L.; Vivó, D. i Soler, V. (2015). Mas Gusó: una *statio* romana al *suburbium* d'*Emporiae* (Prouincia Hispania Citerior). *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 25, p. 245-262.

Castanyer, Santos i Tremoleda, 2015:

- Castanyer, P.; Santos, M. i Tremoleda, J. (2015). Una nueva fortificación de época republicana en Empúries. Una base militar para la conquista de Hispania, *Los Escipiones. Roma conquista Hispania*. p. 104-127.

Castanyer, et al., 2006:

- Castanyer, P.; Tremoleda, J.; Dehesa, R. i Puigdevall, I. (2006). Pautes i evolució del poblament rural a les comarques interiors de Girona, *Rhythms and cycles of countryside romanization*. Girona: Universitat de Girona, p. 11-30 (*Studies of the rural world in the roman period*, 1).

Fuertes, Colomeda i Merino, 2010:

- Fuertes, M., Colomeda, N. i Merino, J. (2010). 131. Puig del Castell, Nolla, J. M., Palahí, L. i Vivo, J. (eds.). *De l'oppidum a la ciuitas. La romanització inicial de la Indigècia*. Girona: Universitat de Girona, p. 301-302.

Guitart, 2004:

- Guitart, J. (2004). Ciutats romanes a Catalunya: urbanisme i arquitectura civil, *Les ciutats romanes del llevant peninsular i les Illes Balears*, Barcelona: Pòrtic, p. 17-66.

Hernández, 2003:

- Hernández, F. X. (2003). *Història militar de Catalunya. Aproximació didàctica. Vol. I. Dels ibers als carolingis*, Barcelona: Rafael Dalmau (ed.).

Jàrrega, 2000:

- Jàrrega, R. (2000). El poblament rural i l'origen de les *villae* al nord-est d'Hispania durant l'època romana republicana (segles II-I aC), *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 21, p. 271-302.

Llinàs, 2010:

- Llinàs, J. (2010). 219. Puig Ardina, Nolla, J. M., Palahí, L. i Vivo, J. (eds.). *De l'oppidum a la ciuitas. La romanització inicial de la Indigècia*. Girona: Universitat de Girona, p.364-365.

Llinàs i Merino, 2010:

- Llinàs, J. i Merino, J. (2010). 207. Lloc d'*Aquae Calidae*, Nolla, J. M., Palahí, L. i Vivo, J. (eds.). *De l'oppidum a la ciuitas. La romanització inicial de la Indigècia*. Girona: Universitat de Girona, p.355-358.

López i Prevosti, 2010:

- López, J. i Prevosti, M. (2010). El poblament rural del Camp de Tarragona en època tardorepublicana (segles II-I aC), *Time of changes. In the beginning of the romanization*. Girona: Universitat de Girona, p.109-138 (*Studies on the roman world in the roman period*, 5).

Malissard, 1996:

- Malissard, A. (1996). *Los romanos y el agua. La cultura del agua en la Roma antigua*, Barcelona: Herder.

Mar, et al., 2012:

- Mar, R.; Ruiz de Arbulo, J.; Vivó, D. i Beltrán-Caballero, J. A. (2012). *De la Tarragona ibérica a la construcción del templo de Augusto*, (2 vol.) Tarragona: Universitat Rovira i Virgili i Institut Català d'Arqueologia Clàssica. (Documents d'Arqueologia Clàssica, 5).

Martin, 2007:

- Martin, A. (2007). La ciutat ibèrica d'Ullastret: dels orígens a la romanització. Palahí, L.; Nolla, J. M. i Vivó, D. (eds.). *De Kerunta a Gerunda. Els orígens de la Ciutat*, Girona: Museu d'Història de la Ciutat i Universitat de Girona, p. 71-96.

Montaner, et al., 2014:

- Montaner, J.; Julià, R.; Castanyer, P.; Tremoleda, J.; Santos, M.; Riera, S.; Usera, J. i Solà, J. (2014). El paisatge fluvio-estuarí d'Empúries, *Estudis del Baix Empordà*, 33, p. 11-53.

Noguera, 2008:

- Noguera, J. (2008). Los inicios de la conquista romana de Iberia: los campamentos de campaña del curso inferior del río Ebro, *Archivo Español de Arqueología*, 81, p.31-48.

Noguera, Ble i Valdés, 2013:

- Noguera, J.; Ble, E. i Valdés, P. (2013). *La Segona Guerra Púnica al nord-est d'Ibèria: una revisió necessària*, Barcelona: Societat Catalana d'Arqueologia.

Noguera, Principal i Ñaco del Hoyo, 2014:

- Noguera, J.; Principal, J. i Ñaco del Hoyo, T. (2014). La actividad militar y la problemática de su reflejo arqueológico: el caso Noreste de la Citerior (218-45 aC), *La guerre et ses traces. Conflits et sociétés en Hispanie à l'époque de la conquête romaine (IIIe-Ier s. a.C)*. Burdeos:Ausonius, p. 31-56.

Nolla, Palahí i Vivo, 2010:

Nolla, J. M., Palahí, L. i Vivo, J. (eds.) (2010). *De l'oppidum a la ciuitas. La romanització inicial de la Indigècia*. Girona: Universitat de Girona.

Olesti, 2010:

- Olesti, O. (2010). Urbanització, integració i gestió del territori al nord-est de la península Ibèrica en època republicana (segles II-I aC), *Time of changes. In the beginning of the romanization*. Girona: Universitat de Girona, p. 11-59, (*Studies on the roman world in the roman period*, 5).

Oller, 2014:

- Oller, J. (2014). La *civitas sine urbe* y su función de vertebración en el territorio provincial hispano: los casos de *Egara* y *Caldas de Montbui*, *Pyrenae*, 45, vol. I, p. 89-110.

Padrós, 2010:

- Padrós, C. (2010). Els camins antics i les vies romanes a la comarca d'Osona (Barcelona). Estat de la qüestió, *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 28, p.233-245.

Padrós, 2016:

- Padrós, C. (2016). *La implantació romana a Catalunya: caracterització d'espais militars al NE de la Citerior en època tardorepublicana (ss. II – I aC)*, Institut Català d'Arqueologia Clàssica i Universitat Rovira i Virgili, (tesi doctoral).

Palahí, 2010:

- Palahí, L. (2010). La romanització al nord-est peninsular i els orígens de la vil·la, *Time of changes. In the beginning of the romanization*. Girona: Universitat de Girona, p. 61-88. (*Studies on the roman world in the roman period*, 5).

Palet, et al., 2016:

- Palet, J. M.; García, A. Orengo, H. A. i Polonio, T. (2016). Ocupacions ramaderes altimontanes a les capçaleres del Ter (Vall de Núria i Coma de la Vaca, Queralbs): Resultats de les intervencions arqueològiques 2010-2015, *Tretzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Banyoles, p. 67-76.

Prevosti, 2007:

- Prevosti, M. (2007). Estudi del poblament rural de l'ager *Tarraconensis*. Una aplicació a la Cossetània oriental, *El territori de Tarraco: vil·les romanes del Camp de Tarragona*, *Fòrum*, 13, p. 65-94.

Remolà, 2007:

- Remolà, J. A. (2007). La vil·la romana del Moro (Torredembarra, Tarragonès), *El territori de Tarraco: vil·les romanes del Camp de Tarragona*, *Fòrum*, 13, p.119- 132.

Revilla i Santacana, 2015:

- Revilla, V. i Santacana, J. (2015). *Catalunya romana*, Barcelona: Rafael Dalmau.

Revilla i Zamora, 2006:

- Revilla, V. i Zamora, D. (2006). Organització i dinàmica del poblament al territori d'lluro (segles II aC – V dC), *Rhythms and cycles of countryside romanization*, Girona: Universitat de Girona, p. 41-66 (*Studies on the rural world in the Roman period*, 1).

Rodrigo, et al., 2013:

- Rodrigo, E.; Garcia, M. G.; Mercado, M. i Guitart, J. (2013). El jaciment de Can Tacó (Montmeló i Montornès del Vallès) i els inicis de la presència romana al territori laietà en època republicana, *Ager Tarraconensis 5. Paisatge, poblament, cultura material i història. Actes del simposi internacional*, p. 216-230. (Documenta, 16).

Ruiz de Arbulo, 2015:

- Ruiz de Arbulo, J. (2015). *Tarraco*, “obra de los Escipiones” y algo más, *Los Escipiones. Roma conquista Hispania*, p.128-147.

Sabaté, Pujol i Salazar, 2016:

- Sabaté, V; Pujol, À. i Salazar, N. (2016). Los esgrafiados sobre cerámica de *Sigarra* (els Prats de Rei, Barcelona), *Paleohispanica*, 16, p. 281-323.

Salazar, 2012:

- Salazar, N. (2012). *L'ager del Municipium Sigarrensium: poblament i xarxa viària entre la Prehistòria i l'Antiguitat Tardana*. Barcelona: Societat Catalana d'Arqueologia.

Sánchez, 2016:

- Sánchez, G. (2016). *La segona guerra púnica al camp de Tarragona*. Universitat Rovira i Virgili. (treball de final de grau).

Sanmartí i Santacana, 2006:

- Sanmartí, J. i Santacana, J. (2006). *Els ibers del nord*, Barcelona:Rafael Dalmau.

Sinner i Ferrer, 2016:

- Sinner, A. i Ferrer, J. (2016). Del *oppidum* de Burriac a las termas de Ca l'Arnau. Una aproximación a la lengua y a la identidad de los habitantes de Ilduro (Cabrera de Mar, Barcelona), *Archivo Español de Arqueología*, 89, p. 193-223.

Solíás, 2003:

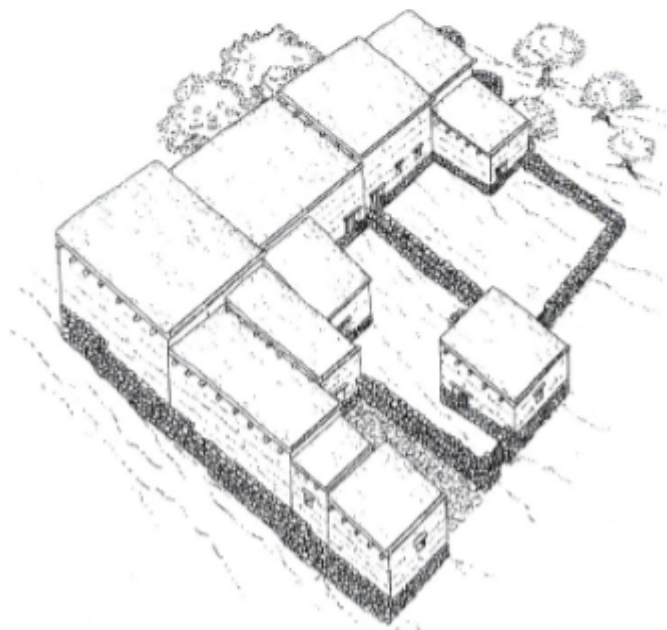
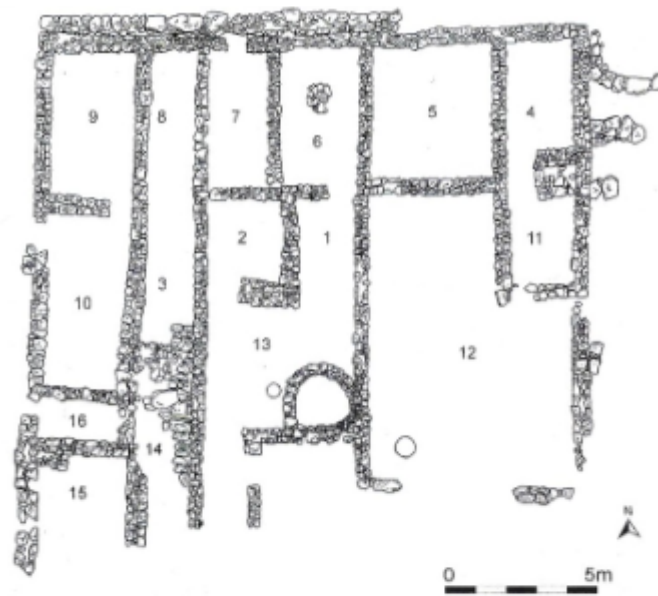
- Solías, J. M. (2003). Rubricatum. *Roma al Baix Llobregat* (Catàleg de l'exposició), Sant Boi de Llobregat: Ajuntament de Sant Boi de Llobregat.

Zabala, 2007:

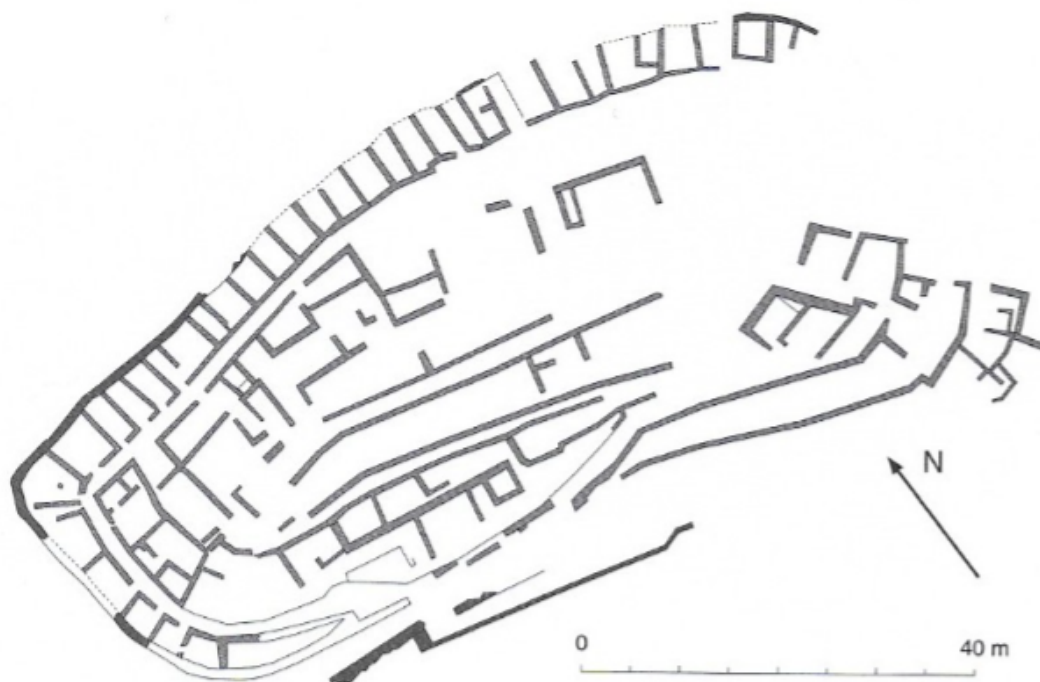
- Zabala, M. (2007). Can Suari: un assentament rural ibèric dels segles II-I aC a Llinars del Vallès (Vallès Oriental), *Tribuna d'Arqueologia*, p. 170-190.

Annexos

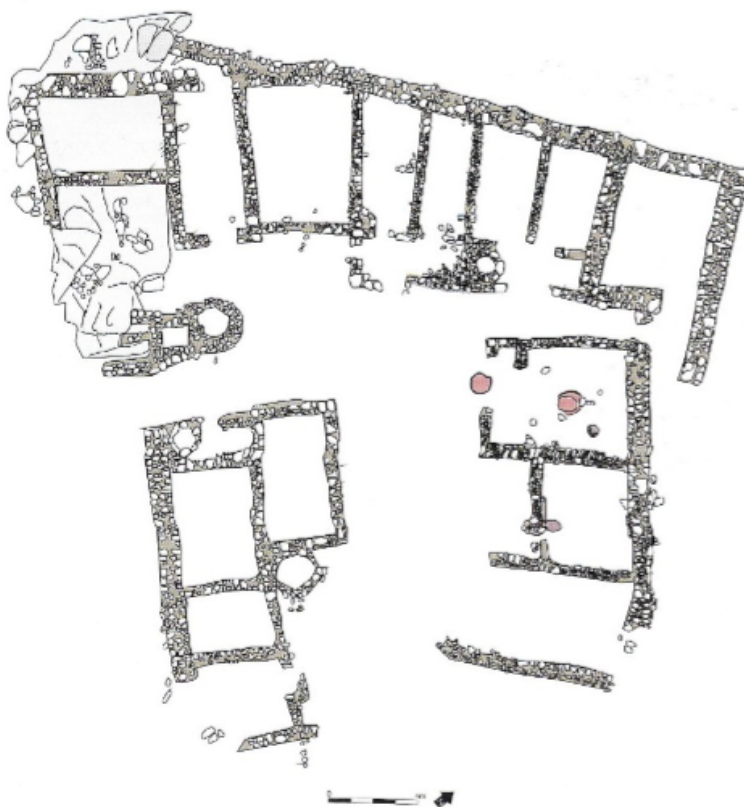
I. Plantes

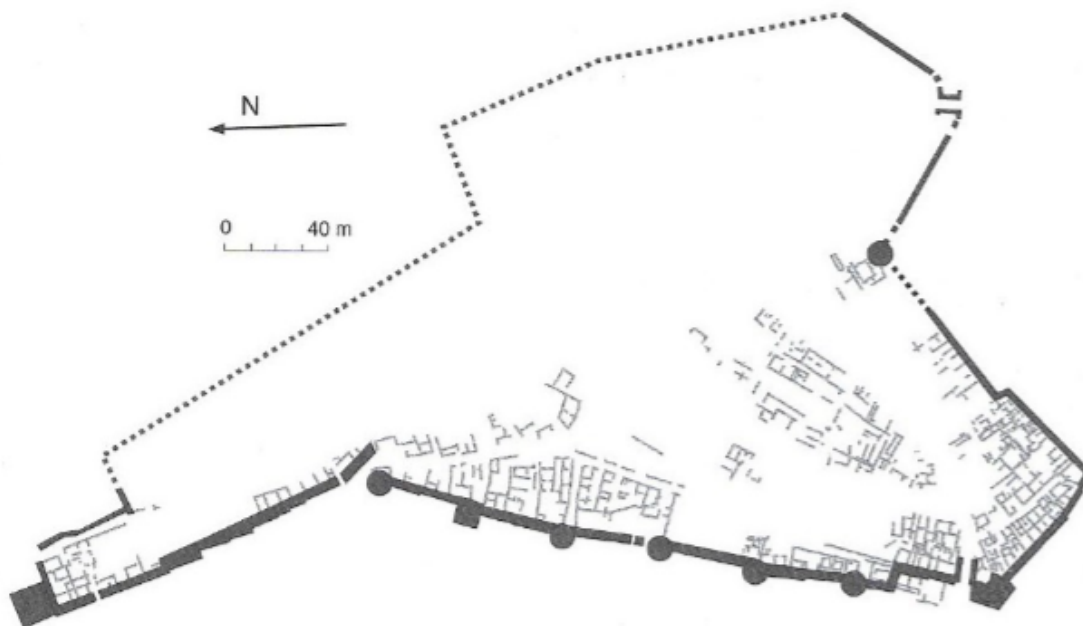
Figura 1: Planta general i restitució hipotètica de l'establiment rural ibèric de Fondo Roig (Cunit). Font: Prevosti, M. (2007), p. 81.

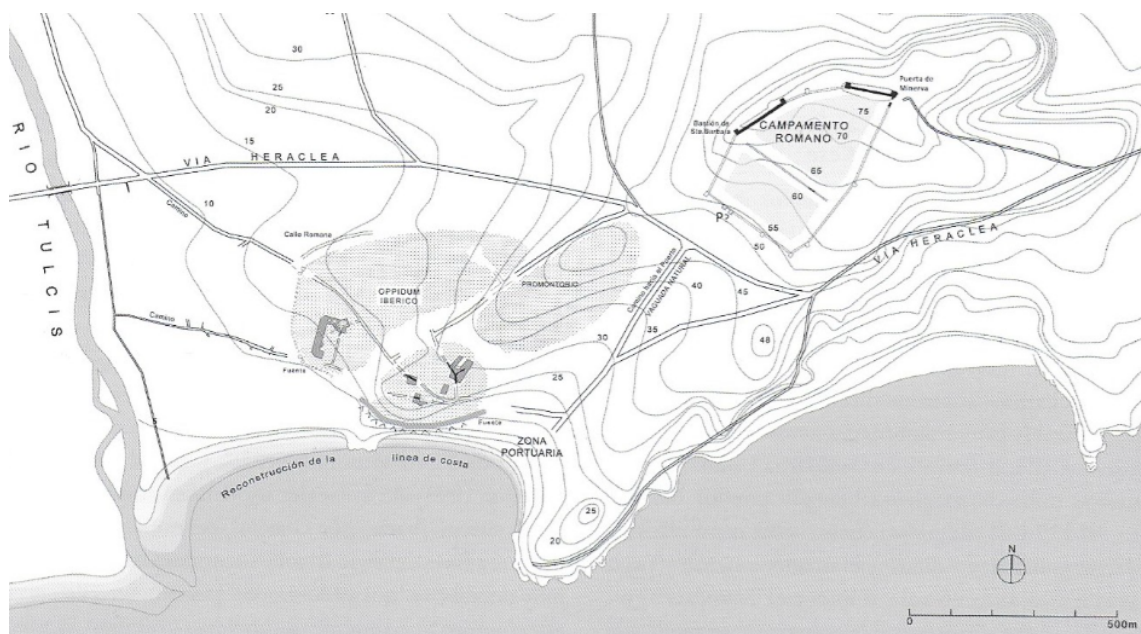
Figura 2: Planta general de l'oppidum ibèric del Puig Castellar a Santa Coloma de Gramanet. Font: Sanmartí, J. i Santacana, J. (2006).p. 63.

Figura 3: Planta general de l'oppidum ibèric del Puig Castellet a Lloret de Mar. Font: Nolla, J. M., Palahí, L. i Vivo, J. (eds.). (2010), p.431.

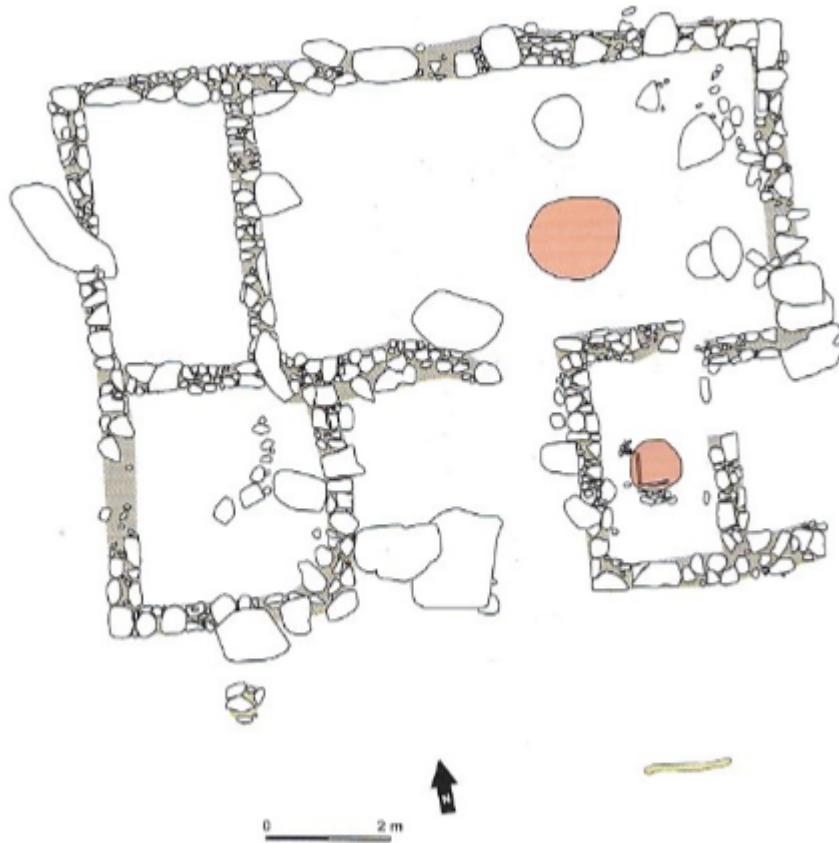

Figura 4: Planta general de l'oppidum ibèric del Puig de Sant Andreu a Ullastret. Font: Sanmartí, J. i Santacana, J. (2006), p. 60.

Figura 5: Topografia de la zona de Tarraco on es pot observar la ubicació de l'oppidum ibèric i la del primer campament romà que es va establir a la part més alta del turó. Font: Ruiz de Arbulo, J. (2015), p.137.

Figura 6: Planta de l'establiment rural indígena de Can Pons (Arbúcies), on es poden apreciar els fogars que es van detectar durant l'excavació. Font: Nolla, J. M., Palahí, L. i Vivo, J. (eds.) (2010), p.430.

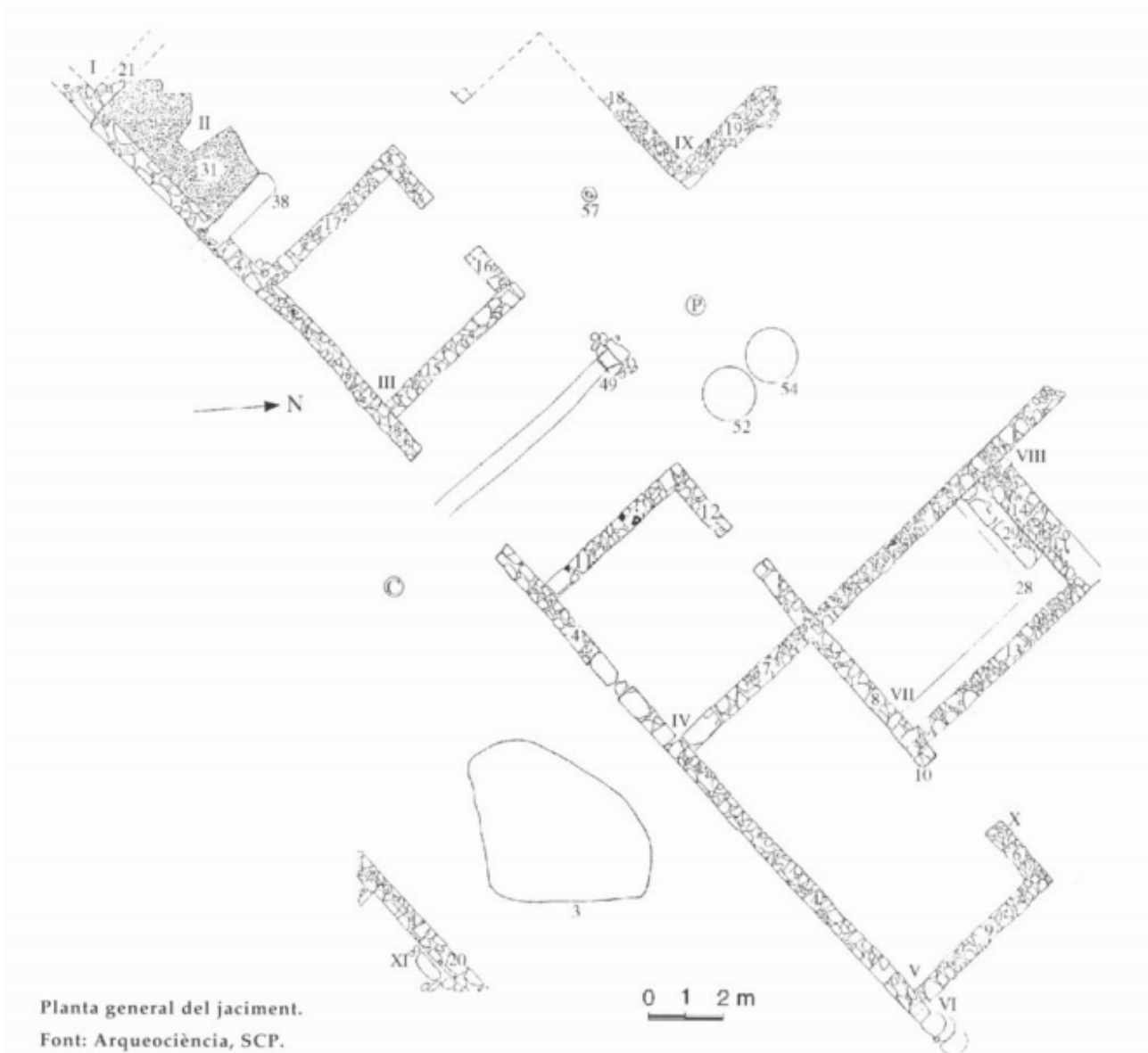

Figura 7: Restitució hipotètica de l'establiment rural indígena de Can Pons (Arbúcies). Font: Nolla, J. M., Palahí, L. i Vivo, J. (eds). (2010), p. 78.

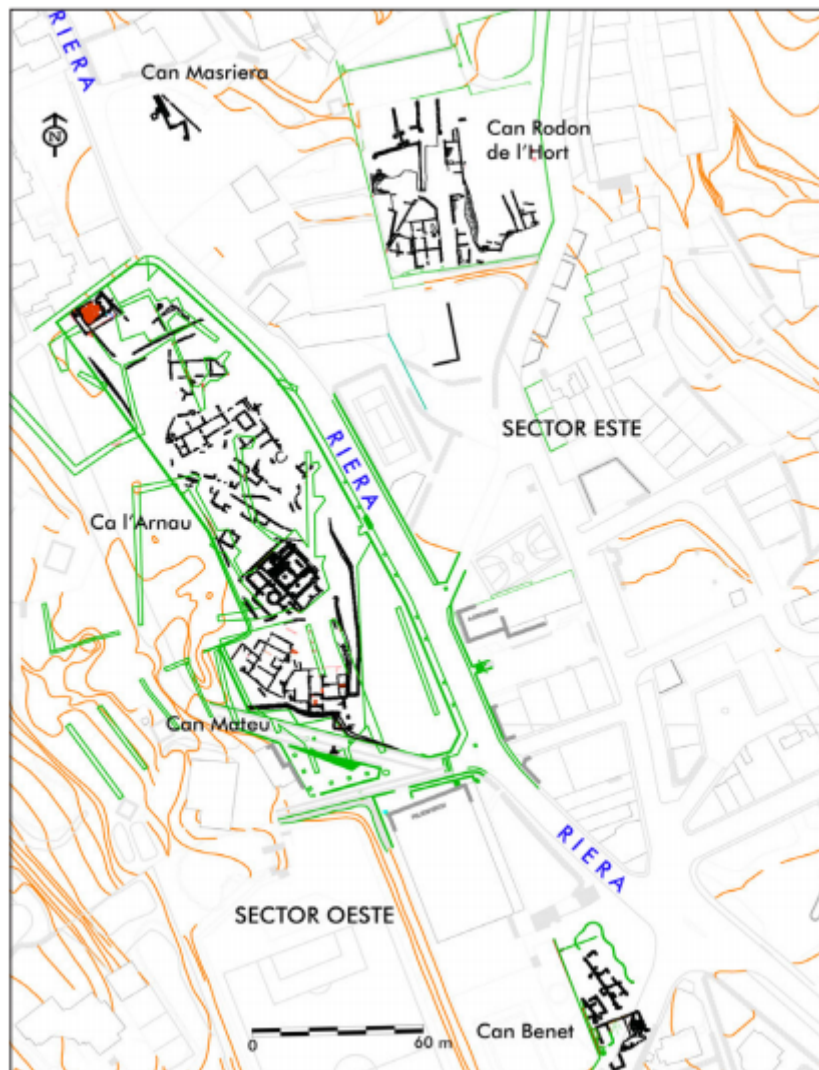

1

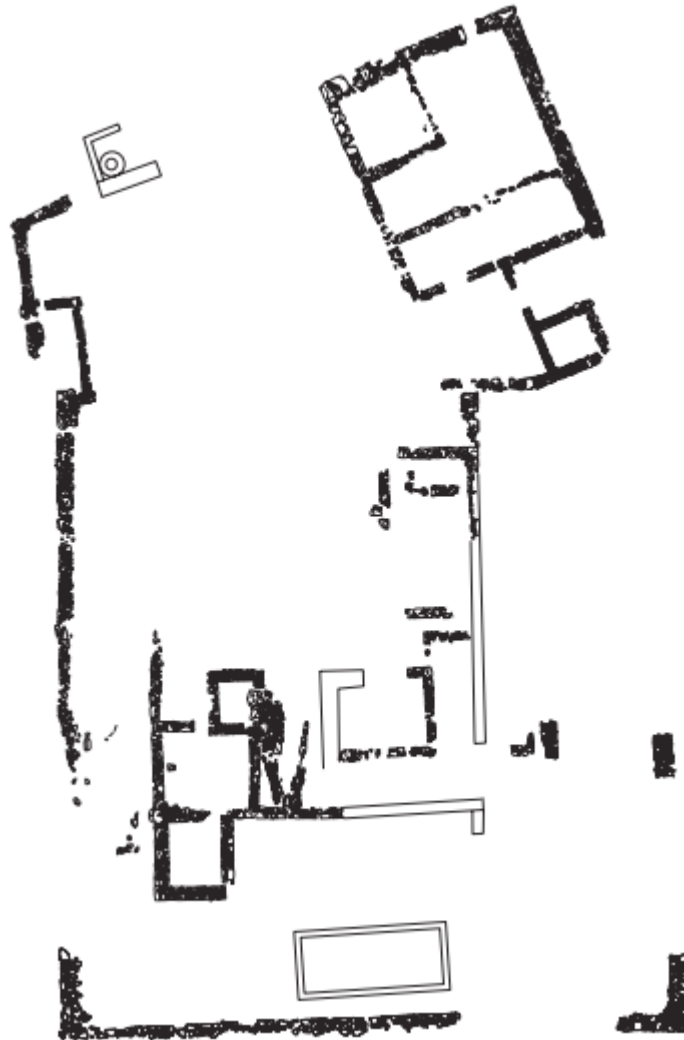
Figura 8: Planta general de l'oppidum ibèric del Turó Rodó (Lloret de Mar), construït immediatament després de l'abandonament del proper poblat indígena de Puig Castellet (Lloret de Mar). Font: Nolla, J. M., Palahí, L. i Vivo, J. (eds.) (2010). p.432.

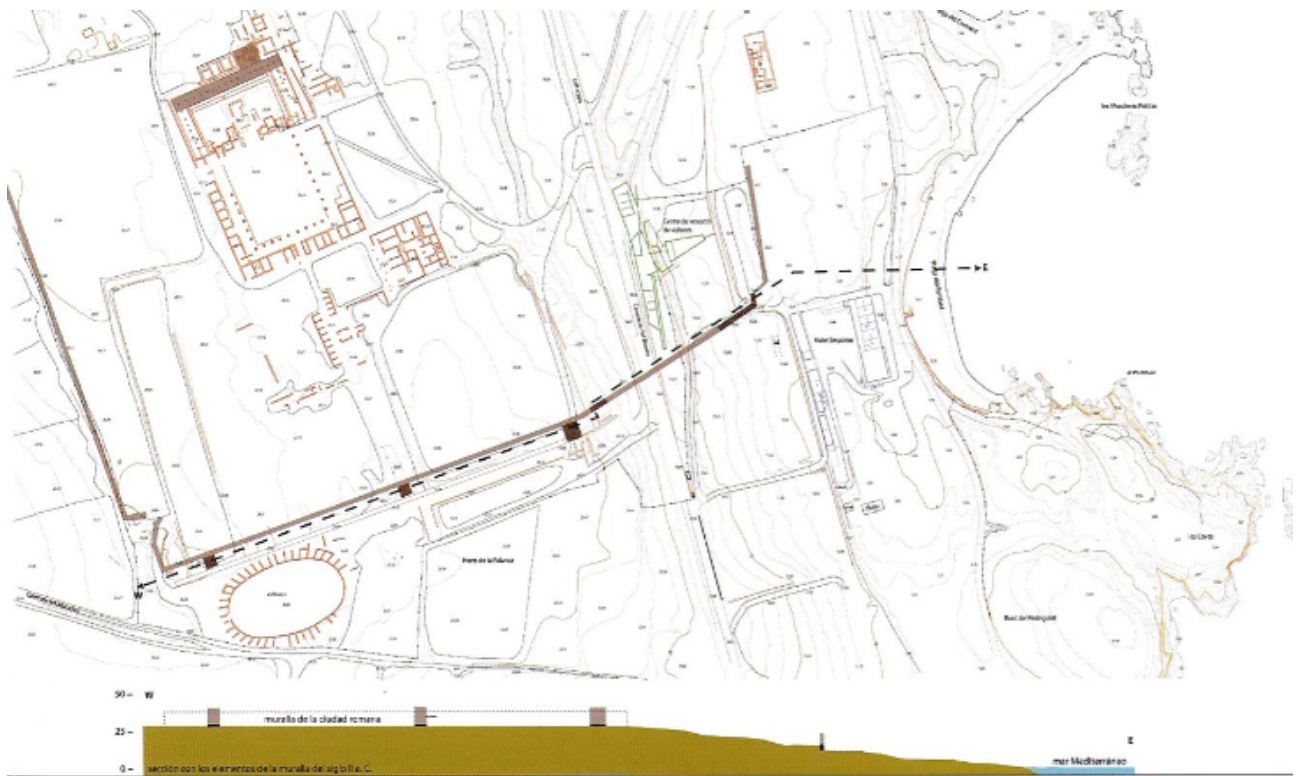
Figura 9: Planta de l'establiment rural de tipus itàlic de Can Rossell a Llinars del Vallès. Font: Barrasetas, E., Olivares, D. i Sánchez, E. (1997). *El jaciment de Can Rossell (Llinars del Vallès), segle I aC*, Lauro, 13, p. 8.

Figura 10: Vista general de les estructures excavades en els jaciments que conformaven el nucli urbà de Ca l'Arnau (Cabrera de Mar). Font: Sinner, A. i Ferrer, J. (2016), p. 199.

Figura 11: Planta general de l'edifici de tipus itàlic de Can Tacó. Font: Mercado, M., Rodrigo, E., Flórez, M., Palet, J. M. i Guitart, J. (2007), p.199.

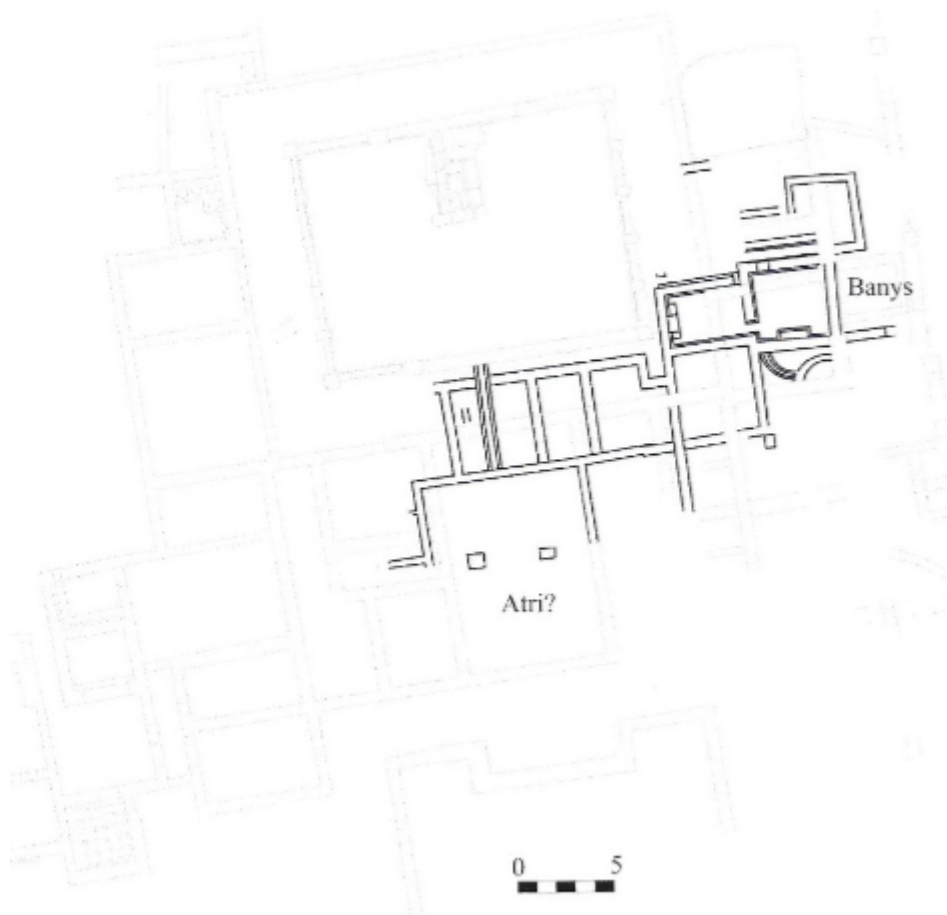

Figura 12: Planta del nou recinte emmurallat que s'ha posat al descobert a Empúries amb una secció a sota que ens indica el desnivell al qual s'havia d'adaptar. Font: Castanyer, P.; Santos, M. i Tremoleda, J. (2015). p. 117.

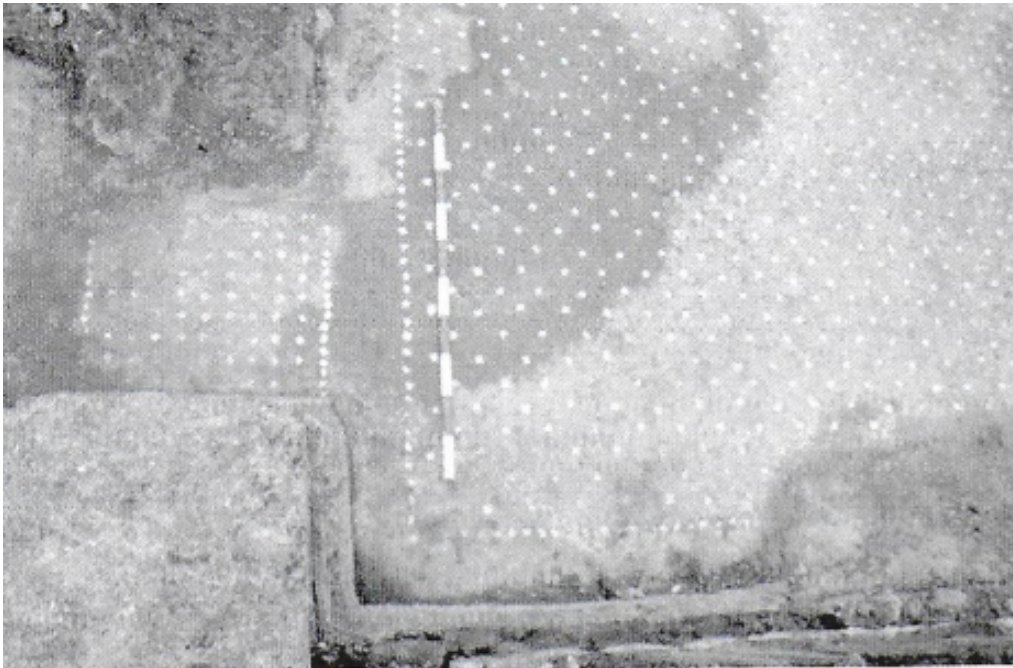

Figura 13: Planta general de les estructures excavades al camp de les Lloses (Tona).
 Font: Web oficial del Camp de les Lloses:
http://www.campdeleslloses.cat/jaciment_planta_ca.htm [Consultat dia 9 de juliol de 2017].

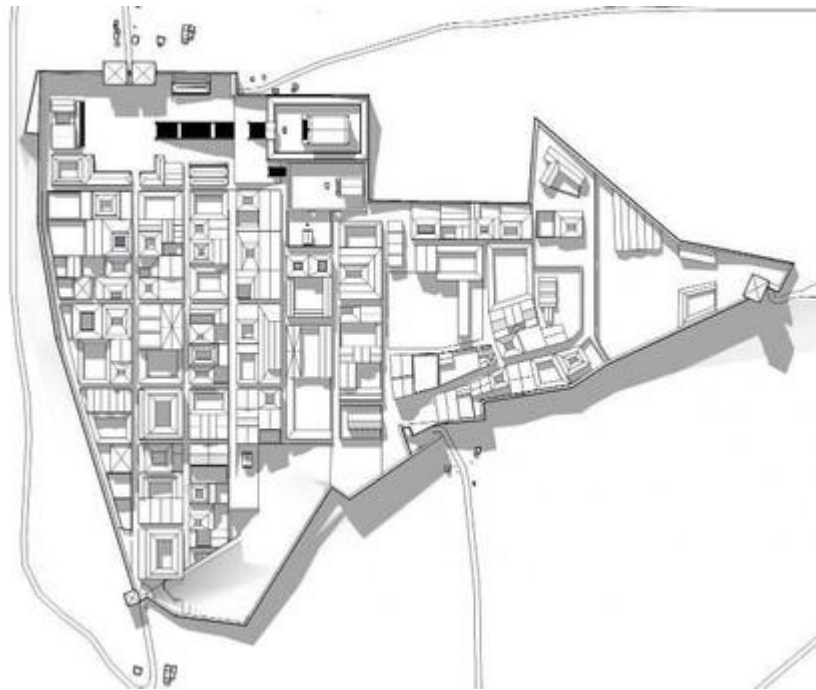

Figura 14: Planta de les estructures d'època baix-republicana excavades a la vil·la romana del Moro (Torredembarra). Font: López, J. i Prevosti, M. (2010). p. 131.

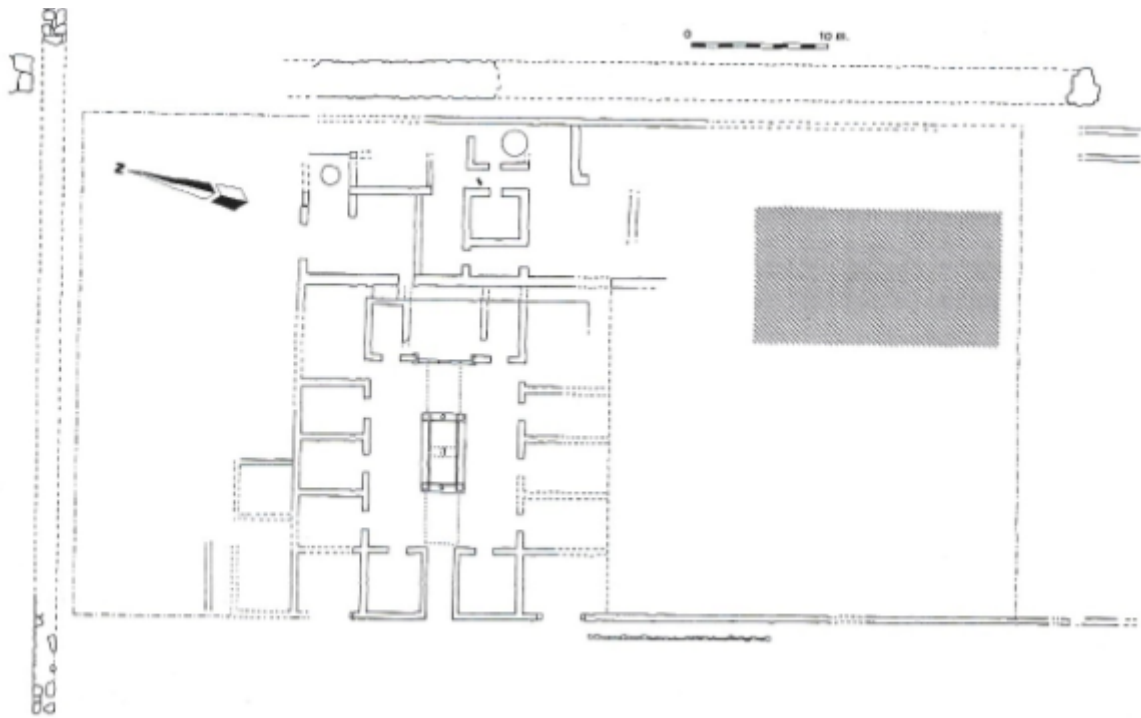
Figura 15: Vista d'una sala pavimentada amb opus tessellatum, conformat amb tesselles blanques, a la vil·la romana del Moro (Torredembarra). Font: López, J. i Prevosti, M. (2010). p. 131.

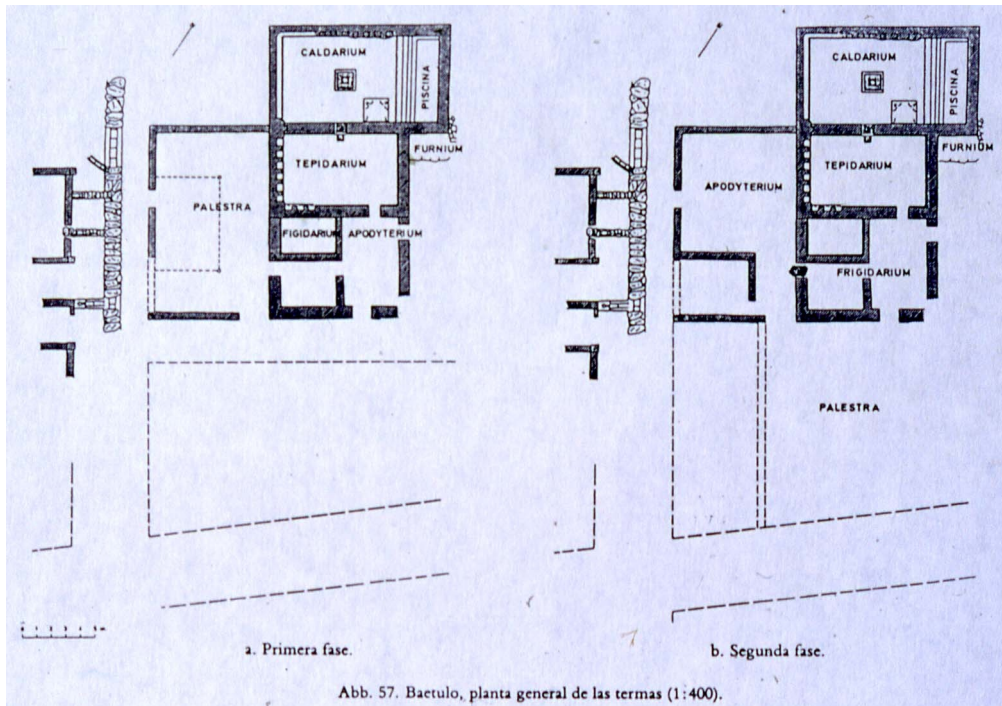
Figura 16: Restitució hipotètica en planta de la ciutat de Gerunda feta per D. Vivó. Font: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona: <http://www.mac.cat/Seus/Girona/Oferta-educativa/Activitats-didactiques/Paquets-didactics/Gerunda-romana/Descobrint-la-Girona-romana/Altres-propostes> [Consultat dia 9 de juliol de 2017].

Figura 17: Vista del parament d'opus siliceum que conforma el sòcol de les muralles fundacionals de Gerunda. Font: autor.

Figura 18: Planta general de les estructures republicanes de la casa 1 d'Empúries.
Font: Nolla, J. M., Palahí, L. i Vivo, J. (eds.) (2010). p.58.

Figura 19: Planta de les dues fases constructives de les termes de Baetulo. Font: Guitart, J. (1976).